

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ “УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
ГУМАНІТАНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

А. В. ШИДЕЛКО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ
З ДИСЦИПЛІНИ:
«СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА»

КУРС ЛЕКЦІЙ
для студентів гуманітарного факультету

Львів-2013

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри загальної та соціальної педагогіки гуманітарного факультету ВНЗ “Український Католицький Університет” (протокол № 10 від 13. 05. 2013 р.)

Рецензенти:

Ірина Матійків – старший науковий співробітник відділу практичної психології Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник;

Світлана Козут – доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки ВНЗ “Український Католицький Університет”, кандидат педагогічних наук, доцент

Шиделко А. В. Навчально-методичне видання з дисципліни : соціальні проблеми сучасного суспільства : курс лекцій для студентів гуманітарного факультету / Анна Володимирівна Шиделко. — Львів : В-во УКУ, 2013. — 67 с.

Навчально-методичне видання укладене з метою поглиблення та розширення знань студентів щодо соціальних проблем сучасного суспільства, прищеплення навичок самостійної дослідницької роботи, опрацювання джерельних матеріалів, формування уміння висловлювати та аргументувати власну точку зору.

Навчально-методичне видання може бути рекомендовано для всіх студентів, які навчаються у ВНЗ “Український Католицький Університет”, а також можуть використовувати викладачі, які будуть проводити лекційні та практичні заняття з означеного курсу.

© Анна Шиделко, 2013

© Український католицький університет, 2013

ЗМІСТ

Вступ.....	
Тематичний план предмету.....	
Програма навчальної дисципліни.....	
Модуль 1. Соціальні проблеми сучасного суспільства	
<i>Лекція 1.</i> Соціальні проблеми молоді в Україні.....	
<i>Лекція 2.</i> Хвороби ХХІ ст. (різного роду узалежнення).....	
<i>Лекція 3.</i> Злочинність, як проблема суспільства.....	
<i>Лекція 4.</i> Фобії, як сучасна проблема у суспільстві.....	
<i>Лекція 5.</i> Сирітство, як сучасна проблема суспільства.....	
<i>Лекція 6.</i> Статева деморалізація неповнолітніх, як проблема сучасного суспільства.....	
Модуль 2. Глобальні проблеми сучасного суспільства	
<i>Лекція 7.</i> Екологічна проблема людства.....	
<i>Лекція 8.</i> Демографічна проблема сучасного суспільства.....	
<i>Лекція 9.</i> Проблема збереження й розвитку людської культури, її уніфікація і масовизація.....	

ВСТУП

Актуальність дисципліни визначається:

- існуючими сучасними проблемами соціального розвитку українського суспільства;
- потребами майбутніх фахівців-істориків у сучасних знаннях із питань, які стосуються соціального розвитку та становлення особистості у сучасному суспільстві;
- завданнями формування особистості адекватно суспільним процесам, які відбуваються у суспільстві, визначення її ролі, місця і призначення для подальшого соціального розвитку особистості студента в українському сучасному суспільстві.

Цілі дисципліни: формування професійних компетенцій у майбутніх фахівців з історії в процесі аналізу актуальних соціальних проблем суспільства.

Завдання:

Систематизувати знання щодо:

- характеристик історичних і сучасних моделей соціального розвитку;
- розгляду соціальних проблем людства, причин їхнього виникнення;
- шляхів запобігання та подолання окремих проблем сучасного соціуму;
- розуміння та правильного трактування сучасних проблем українського суспільства ґрунтуючись на ментальності нашого народу та історичну спадщину;
- нормативних документів, які є визначальними актами щодо вирішення окремих проблем суспільства.

Результати навчання, отримані компетенції

Після вивчення дисципліни студенти повинні знати:

- характеристики історичних та сучасних моделей соціального розвитку суспільства;
- рівні і види соціальної структурованості суспільства та шляхи збільшення його мобільності;
- основні особливості соціальних проблем сучасного суспільства та тенденції їхнього виникнення та збільшення;
- визначення соціальних проблем сучасного соціуму, причини їхнього виникнення та шляхи подолання, запобігання чи вирішення;

уміти:

- характеризувати історичні та сучасні моделі соціального розвитку суспільства;

- інтерпретувати сутність, визначати цілі подолання, форми і критерії соціальних проблем;
- оцінювати наслідки глобальних проблем для сучасного суспільства;
- розуміти соціокультурні ідентичності українського суспільства та динаміку їх впливу на об'єктивне вирішення виокремлених проблем суспільства;
- виявляти специфіку інституційних перетворень і їхній вплив на проблеми суспільства;
- оцінювати і обирати дієві превентивні способи щодо запобігання чи унеможливлення сучасних проблем у суспільстві.

Передумови – для вивчення дисципліни необхідні базові знання з історії, релігійних дисциплін, а також розуміння сутності і значення соціогуманітарної сфери для забезпечення життєдіяльності суспільства та пріоритетів державної політики щодо запобігання та подолання соціальних проблем у сучасному суспільстві.

Методи викладання і навчання:

Викладання предмету побудовано на:

- читанні лекцій (лекція-диспут, лекція-діалог) із застосуванням роздаткового матеріалу та мультимедійних засобів;
- проведенні семінарських занять із використанням активних методів навчання (робота в групах, дискусії; “круглий стіл”, рольова гра, теоретичне моделювання, ситуаційна вправа, презентація і обговорення доповідей, проектна технологія тощо);
- організації самостійної роботи із використанням індивідуальних завдань для підготовки до практичних занять. Студенти заохочуються до самостійної роботи над літературою.

Система оцінювання:

Знання студентів оцінюються на основі:

- поточної успішності (участь в обговоренні питань на семінарах; виконання письмових завдань під час практичних занять, самостійна робота; поточне тестування тощо) (30%);
- виконання індивідуальних практичних завдань (написання та захист творчої роботи) (40% цієї складової формуються з урахування самостійності виконання роботи, рівня актуальності матеріалу, обґрунтованості положень та повноти розкриття теми);
- контрольні випробування оцінюються за такими критеріями – рівень розкриття базового матеріалу, володіння додатковою інформацією з проблематики курсу, творчий підхід, вміння логічно структурувати відповідь (30%).

Мова викладання – українська.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ПРЕДМЕТУ
“СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА”

Тема	Кількість годин, відведених на:		
	лекції	семінарські	самостійна робота
Змістовий модуль I. Соціальні проблеми сучасного суспільства			
Тема 1. Соціальні проблеми молоді в Україні	2	—	—
Тема 2. Хвороби ХХІ ст. (різного роду узалежнення)	2	2	5
Тема 3. Злочинність, як проблема суспільства	2	2	5
Тема 4. Фобії, як сучасна проблема у суспільстві	2	2	5
Тема 5. Сирітство, як сучасна проблема	2	—	5
Тема 6: Статева де моралізація неповнолітніх, як проблема сучасного суспільства	2	—	5
Змістовий модуль II. Глобальні проблеми сучасного суспільства			
Тема 7. Екологічна проблема людства	4	2	5
Тема 8. Демографічна проблема сучасного суспільства	4	2	5
Тема 9. Проблема збереження й розвитку української культури	4	2	5
Всього годин: 72	22	10	40

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Соціальні проблеми сучасного суспільства

Лекція 1. Соціальні проблеми молоді в Україні

План лекції

1. Педагогічні проблеми, соціально-психологічні якості, та ціннісні орієнтації у молодіжному середовищі.
2. Участь молоді у суспільному житті та самореалізація очима молоді.
3. Освіта, доступ до інформації, працевлаштування та забезпечення житлом.
4. Здоров'я молоді.

Ключові поняття і терміни: соціум, суспільні відносини, суспільна соціалізація, молодь, трансформації, самореалізація, освіта, безробіття, працевлаштування, здоров'я, психологічні проблеми, забезпечення житлом.

Анотація. Соціальне самопочуття молоді є одним з головних показників розвитку суспільства. Для того щоб формування молоді відбувалося адекватно суспільним процесам, необхідно визначити її роль і місце в суспільстві, з'ясувати її проблеми. Серед них є традиційні – кохання, дружба, пошуки сенсу життя, створення сім'ї тощо. Вирішення багатьох проблем залежить від факторів соціального життя. Не менш актуальними є здоров'я, освіта молоді, спілкування її з дорослими й однолітками. Вивчаючи молодіжні проблеми, неможливо обійтися простим констатуванням позитивних чи тривожних фактів життєдіяльності молодих людей, потрібен глибокий системний аналіз буття молоді. Актуальним є питання постійного скорочення питомої ваги молоді щодо всього населення. В Україні за останні десять років її кількість знизилася з 22 до 20 %. За всіма прогнозами, ця тенденція триватиме і надалі.

1. Особливості розв'язання проблем у молодіжному середовищі.

В умовах глибокої трансформації суспільних відносин значна частина української молоді втратила позитивні життєві орієнтири, можливість реалізації життєвих планів та прагнень. Ослаблення дії старих регулятивних чинників і несформованість нових, спричинили істотне посилення негативних явищ, поширення поведінкових стереотипів, хибно сприйнятих за вияви свободи особистості. Молодь потребує: забезпечення матеріальних потреб для свого розвитку та продовження свого роду; повноцінного спілкування, що породжує проблему самогубств; важливою є можливість працювати за спеціальністю з достойною винагородою за працю.

2. Участь у суспільному житті та самореалізація молоді.

Переважає більшість проблем молоді — це складові загальних потреб українського суспільства. Значна частина молоді не цікавиться політикою й вважає неважливою участь у виборах, не відчуває себе господарями своєї держави і не бачить соціальну перспективу в Україні. Немає зацікавленості у самоорганізації молоді та молодіжному русі, через які вони мають можливість виявляти свою позицію. Низьким є рівень правової культури.

3. Освіта, працевлаштування та забезпечення житлом. Сучасна освітня система зіткнулася на низкою проблем: падіння престижу загальної, професійно-технічної освіти, орієнтація на «потокове» відтворення без урахування вимог споживачів, проблемою доступності освіти. Не має повноцінного доступу до інформаційних ресурсів. В молодіжному середовищі панує найвищий рівень вимушеного безробіття та відсутність сучасної програми молодіжного житла. Це свідчить про низку проблем не лише в системі освіти, а й у суспільстві в цілому.

4. Сучасний стан здоров'я молоді. Сучасний стан здоров'я української молоді не може задовольнити суспільство. Упродовж останніх років серед молоді відбулося значне поширення соціально зумовлених хвороб; погіршилася епідемічна ситуація щодо ВІЛ/СНІДу; кількість хворих на наркоманію серед неповнолітніх збільшилася у 6-8 разів, смертність у цій групі зросла у 40 разів; кожна третя дитина народжується з відхиленням у розвитку нервової системи; ресурси спрямовуються на лікування, а не профілактику захворювань та популяризацію здорового способу життя.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Молодіжне законодавство України складається із....
2. Які, на вашу думку, є найважливіші проблеми української молоді серед соціальних проблем українського суспільства?
3. Головною проблемою функціонування сучасних молодіжних організацій є?
4. Проблема доступності освіти.
5. Стан фізичного та психічного здоров'я молоді.

Список рекомендованої літератури:

1. Левчук Ю. С. Теоретичні аспекти зайнятості населення // Ю. С. Левчук / Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 5. – С. 160–164.
2. Богоявленська Ю. В. Адміністративно-правові механізми управління зайнятістю молоді в Україні в умовах фінансової кризи // Ю. В. Богоявленська / Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 44–54.
3. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення у ринкових умовах / Н. Гаркавенко // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 26–32.

4. Випускники ВНЗ у реальному бізнесі : яких знань і навичок їм бракує? // Вісник Консорціуму із удосконалення менеджмент-освіти в Україні. – 2004. – № 2. – С. 2–3.
5. Аносов А. П. Проблеми молоді / А. П. Аносов. – М. : Инфра-М, 2007. – 235 с.
6. Бобик Я. М. Політична культура сучасної молоді / Я. М. Бобик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. – К. : УНДПМ, 2004. – 154 с.
7. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні : проблеми оновлення. – К. : Наук. думка, 2005. – 102 с.
8. Головатий М. Ф., Проблеми молодіжної політики / М. Ф. Головатий, В. С. Цибульник // Філософська і соціологічна думка. – 2002. – № 4. – С. 23–30.
9. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів) / В. А. Головенько. – К. : АЛД, 1997. – 85 с.
10. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні / А. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 63–69.
11. Краснов Ю. Методологічні основи відтворювального механізму зайнятості населення / Ю. Краснов // Україна : аспекти праці. – 2008. – № 4. – С. 37–40.
12. Молодь України : Стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К. : УНДПМ, 1992-1997. – Вип. 1-6. – 187 с.
13. Черниш Н. Й. Соціологія молоді : конспект лекцій / Н. Й. Черниш. – К. : ІЗМН, 2003. – 58 с.

Лекція 2. Хвороби ХХІ ст. (різного роду uzалежнення)

План лекції

1. Гіподинамія; інформаційна втома; алергія; синдром метушливого життя.
2. Гіпертонічна хвороба і цукровий діабет.
3. Інтернет-залежність; Ігроманія.
4. СНІД; наркоманія.

Ключові поняття і терміни: Гіподинамія, інформаційна втома, алергія, синдром метушливого життя, гіпертонічна хвороба, цукровий діабет, Інтернет-залежність, ігроманія, СНІД; наркоманія.

Анотація. У ХХІ столітті актуальною проблемою світового рівня є значна поширеність хронічних неінфекційних, а також інфекційних захворювань і факторів їхнього ризику, що обумовлює збільшення глобального тягаря хвороб і призводить до значних медико-соціальних втрат та економічних збитків. Ускладнюють ситуацію фінансові труднощі,

екологічні загрози, несприятливі демографічні тенденції, а також прояви соціальної нерівності. Вирішення проблеми хронічних неінфекційних захворювань, які викликаються не лише біомедичними, а й поведінковими, середовищними, соціальними та економічними чинниками, потребує, перш за все, зміни парадигм у сфері охорони здоров'я.

1. Гіподинамія; інформаційна втома; алергія; синдром метушливого життя.

Гіподинамія. Основні показники гіподинамії – обмеження рухової активності організму, недолік руху, мале навантаження на м'язи. Для повноцінної роботи організму необхідна активність, а також рух, навантаження на м'язи, насичення киснем. Саме це потрібно організму для стабільної роботи, і саме це є запорукою хорошого самопочуття і міцного здоров'я людини.

Які причини гіподинамії?

Причин розвитку гіподинамії існує дуже багато. Це і занадто малорухливий спосіб життя, надмірне використання транспорту, занадто довгий постільний режим, у школярів – велике навантаження в школі і недостатні заняття спортом.

Основні симптоми гіподинамії:

- загальна слабкість;
- безсоння;
- прискорене серцебиття;
- швидка стомлюваність навіть при невеликих навантаженнях;
- нервозність, нестабільне емоційний стан.

Інформаційна втома. Інформаційне перенавантаження спричиняє різноманітні затримки в роботі людини, створюючи постійну стресову ситуацію. Будь-яка нова інформація для нас – стрес. Не залежно від того, позитивна вона чи негативна. Мозку треба напружитися, запам'ятати, зіставити, вивчити – це призводить до психічного виснаження.

На стрес реагують наднирники – викидом адреналіну. Організму потрібно 30 хвилин, щоб «знешкодити» цей викид. А якщо адреналін надходить постійно? Ми просто захлинаємося продуктами стресу.

Наш мозок – безмежний і використовувати його як інформаційну комору можна нескінченно. Але з часом ми все ж втомлюємося від емоцій, від постійного нашарування інформації. І лише правильний режим праці та відпочинку, психоемоційна культура (відвідування психолога, розважальні заходи, позитивні емоції) можуть успішно нейтралізувати весь негатив.

Алергія. Ця хвороба – одна з найбільш поширених на Землі. За статистикою, вже сьогодні нею страждає кожен п'ятий житель нашої планети. Міжнародна статистика говорить про те, що за останні два десятиліття захворюваність алергією зросла в 3-4 рази, причому захворювання часто протікає у важкій, незвичайній формі. Це пов'язано з посиленням алергенного навантаження на людину. Погіршується екологічна ситуація, нераціональне харчування, зайва лікарська терапія, безконтрольне

використання антибіотиків, стресові навантаження, малорухливий спосіб життя, зміни в кліматі... Все це підвищує чутливість організму людини впливу алергенів – навіть тих, які існували завжди. І якщо ХХ століття був століттям серцево–судинних захворювань, то ХХІ за прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я стане століттям алергії.

Складність лікування цієї хвороби полягає ще і в тому, що так звана однокомпонентна алергія зустрічається вкрай рідко. Як правило, людина, здатна розвинути алергічну реакцію на один з алергенів, здатний розвинути та на інші перераховані вище. У фахівців існує також поняття «перехресної алергії», в основі якої лежить цікаве явище: якщо відомий один алерген, то легко визначити групу рослин і продуктів харчування, які так само будуть виступати як алергени.

Синдром метушливого життя. Більшість із нас нині живе і працює у швидкому темпі, з великими потоками інформації. І так щодня. Аж мозок, зрештою, починає протестувати проти такого навантаження. У вас проблеми з пам'яттю, а вам лише тридцять чи трохи більше? Готуйтеся почути незвичний діагноз.

Учені із Шотландії зафіксували нове захворювання нашого часу, назвавши його синдромом метушливого життя. Вони щотижня роками фіксували в 30 молодих людей провали пам'яті. Їхній мозок не встигав відновитися через інформаційне перевантаження, якого зазнавав через мобільні телефони, телевізори, радіо й інтернет.

Такі провали не означають, що в людини проблеми з мозком, – пояснив керівник дослідження лікар Аллан Вейд. Якщо вчені кажуть: ми схильні забувати десяту частину того, що відбувається в нашому житті, тож коли наше життя насичене різноманітними подіями, ми й забуваємо більше.

Проблема в тому, що кожна людина має свій індивідуальний поріг інформації, яку може сприйняти за певний відрізок часу, а коли інформації забагато, мозок не може її переробити й опрацювати. Тоді вмикаються механізми самозахисту. У результаті мозок «відмовляється» приймати нову інформацію і тим паче запам'ятовувати її.

Є ще один нюанс. Під час роботи ми зазвичай послуговуємось короткочасною пам'яттю. Умовно спрацьовує такий принцип: запам'ятав, віддав, забув. Аби себе не перевантажувати, мозок звільняється від «зайвого» багажу. Інакше можуть бути такі негативні наслідки, як, скажімо, різкі стрибки тиску. А є ще пам'ять довготривала. Це коли людина запам'ятовує значущу для неї інформацію.

2. Гіпертонічна хвороба і цукровий діабет. Гіпертонічна хвороба і цукровий діабет – одні з найпоширеніших захворювань, з якими часто доводиться стикатися у своїй практичній діяльності лікарів-терапевтів. Гіпертонічна хвороба відноситься до захворювань, які називають «тихими вбивцями». На початку захворювання, коли людину турбують помірні головні болі, рідкісне легке запаморочення, багато хто не акцентує свою увагу на цих симптомах і, як правило, лікування починають через 5-8 років від початку хвороби. Але, на жаль, 5-8 років досить для розвитку гіпертрофії

лівого шлуночка серця, а це вже високий ризик розвитку такого грізного ускладнення, як інфаркт міокарда. Крім того, за рахунок перевантаження високим тиском відбувається швидке прогресування атеросклерозу судин, просвіт судин неухильно звужується, що, природно, призводить до порушення кровотоку і живлення серцевого м'яза.

Прогресуванню атеросклерозу судин сприяє і наше нераціональне харчування (зловживання насиченими жирами, їжа з підвищеним вмістом холестерину), наявність шкідливих звичок, зокрема куріння, при якому легко пошкоджується внутрішня стінка судин, у місці пошкоджень часто формуються атеросклеротичні бляшки, все це посилює порушення кровотоку. Треба зазначити, що у пацієнтів не буде практично ніяких скарг, поки судина не перекриється атеросклеротичної бляшкою на 50%. Скарги з'являться тоді, коли прояви атеросклерозу будуть виражені і до ускладнень залишиться один крок. Ось чому це захворювання називають «тихим вбивцею».

Друге, не менш грізне захворювання, яке називають **епідемією XXI століття**, – це **цукровий діабет** (другого типу). На сьогоднішній день у світі цукровий діабет страждають приблизно 100 млн. осіб; через 10 років очікується, що у світі будуть хворіти на цукровий діабет 250 млн. осіб. **Цукровий діабет** – це захворювання, яке розвивається після 40 років, тече поступово, роками, часто такі хворі мають підвищену масу тіла. Яка ж причина поширення цього захворювання? Вона знову ж таки криється в нашому харчуванні. Адже ще 200 років тому людина вживала, наприклад, всього лише 5–6 кг цукру на рік, на сьогоднішній день ця цифра становить 50–60 кг, при цьому катастрофічно знижується споживання харчових волокон, клітковини. Але ж для еволюції людини 200 років – це всього лише мить, і наш організм просто не пристосований до вживання такої кількості цукру. Ми постійно перенапружує інсулярний апарат підшлункової залози. Інсулін, що виробляється залозою, не може працювати в м'язовій клітці внаслідок генетичного дефекту. Весь інсулін починає діяти на жирову клітину, в якій все засвоюється, порушується ліпідний обмін, виробляється величезна кількість ендогенного жиру. Ось чому хворі на цукровий діабет другого типу, як правило, мають підвищену масу тіла і м'язову слабкість.

2. Інтернет-залежність; Ігроманія. Інтернет-залежність – це радість, ейфорія, відсутність контролю над часом при знаходженні в Мережі, а при відсутності можливості потрапити у віртуальну реальність — пригніченість, порожнеча і депресія. Це може супроводжуватися соматичними порушеннями — різцю і сухістю в очах, болем у спині і ліктях. Іншими наслідками Інтернет-залежності можуть стати зміни в характері, ігнорування домашніх обов'язків і загальна байдужість.

Від практикуючих психіатрів все частіше поступають дані про збільшення кількості пацієнтів, основні скарги яких пов'язані з впливом Інтернету. За статистикою, 54% користувачів у віці від 13 до 23 років проводять в Інтернеті щоденно від однієї до трьох годин, що 31 % вчаться сидячи в Мережі по 4-6 годин. Існує категорія людей, яка живе віртуальним

життям по 10 годин на добу і більше. Психологи повідомляють, що онлайн-залежність може зруйнувати життя людини.

Чим більше стресів і важко вирішуваних ситуацій в житті, тим більше тягне у віртуальний світ, де ці проблеми відсутні. Поступово виходи в Інтернет стають все більш частими, думки про приємні переживання під час сеансів починають домінувати в свідомості», – повідомляють психологи.

Важливу роль у розвитку зіграв і мобільний телефон. Наприклад, медики відзначають, що якщо людина не розлучається з телефоном ні на секунду, то це вже тривожний симптом. Дослідження свідчать, що всупереч шкідливим наслідкам Інтернет-залежності, приблизно 54% хворих не хочуть зменшити час, що проводиться в онлайн. Частина з них вважають себе що остаточно «підсіли» на Інтернеті і нездібними кинути цю звичку. Інші 46% зробили декілька безуспішних спроб позбавитися від залежності. Зазвичай в цих випадках застосовувалося обмеження самих себе деяким тимчасовим лімітом, але ці люди були не в змозі дотримувати встановлені для себе обмеження. Після чого наступали спроби взагалі відключитися від Інтернету, викинути модем або ж взагалі демонтувати комп'ютер захистити себе від використання Мережі. На жаль, майже всі через деякий час усвідомлювали, що не можуть жити без Інтернету довгий час, подібно до курців, у яких виникає потреба в цигарці через деякий проміжок часу. Вони відновлювали підключення до Мережі, купували новий модем і збирали назад комп'ютер, щоб знову годинами просиджувати в Інтернеті.

Ігроманія. Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визнала ігроманію хворобою XXI століття. Сьогодні Україна ризикує потрапити у перші ряди серед держав, у яких є велика кількість хворих на ігроманію.

Останнім часом проблема азартних ігор набула винятково великого значення, оскільки з'явилися ігрові автомати, що пропонують грошові виграші. Яскраве устаткування, приваблюючи своїм незвичайним виглядом, мерехтливими вогниками, приємними акустичними ефектами, має сильний емоційний вплив на людей. Водночас великий вплив має оманлива можливість виграти велику суму грошей за дуже короткий час. Ігрові автомати надзвичайно поширені у багатьох країнах, вони доволі успішно витісняють інші види розваг.

У зв'язку з цим багато дослідників вважають азартні ігри серйозною соціальною проблемою, яка створює небезпеку для частини населення. Проблема поглиблюється ще й тому, що в процесі гри людина розслабляється, щезає емоційне напруження, на задній план відсуваються неприємні проблеми, гра розглядається – як приємний спосіб проведення часу. Людина дуже швидко втягується, виникає повна залежність.

Ігроманія лікується дуже важко, тому що людина, яка одного разу втратила контроль над собою, ніколи вже не відновить його. Є один вихід – навчитися жити так, щоб не було потреби у грі. Хвороби повинні лікувати спеціалісти, що компетентні в цій сфері, це, як правило, психіатри, психологи. Лікування таких людей – складний і тривалий процес, тому що необхідно взаємодіяти з тими ланками життя, яких торкається хвороблива

залежність (медикаментозні препарати або консультація у психолога, зміна місця проживання, роботи, навіть одного з подружжя).

3. СНІД; наркоманія. У 1976 році в США, де порівняно добре розвинута медицина, уважні лікарі виявили досі невідому хворобу. Без видимої на той час причини хворі втрачали природний захист проти мікробів – імунітет. Мікроби, які відносно мирно співіснують на здоровому тілі, буквально підточували цих хворих. Ніякі антибіотики не допомагали.

Перші виявлені хворі дещо відрізнялися своєю поведінкою: були гомосексуалами, наркоманами. Тож спершу вирішили, що це хвороба власної моралі.

Однак пізніше виявили нову хворобу в людей, яким переливали кров (з різних причин). У них також з'являлось нездужання, набрякали лімфатичні вузли на шиї, під руками, в паху, утворювалися виразки в роті. Трималась підвищена температура. Надмірно потіли навіть від найменшого зусилля, особливо вночі. Хвороба могла на деякий час відступити, але невдовзі починались різні інфекційні ускладнення: тривалий розлад кишечника, запалення внутрішніх органів.

Допитливі вчені під керівництвом Галло та Монтаньє в крові хворих виявили антитіла проти невідомого інфекційного збудника. Незабаром під електронним мікроскопом розгледіли вірус, який має прямо–таки жахливі властивості. З кров'яної клітини, яка в нормі вбиває мікробів (лімфоцит), цей вірус робить потвору, що розмножує таких же вірусів за зразком свого вбивці. Новонароджені віруси швидко знищують усі захисні клітини. В крові нікому рятувати від мікробів. Це і є імунodefіцит – найстрашніший з усіх дефіцитів. Це – смерть під назвою “синдром набутого імунodefіциту” (СНІД).

Вірус імунodefіциту людини (ВІЛ) паразитує в кров'яних, нервових клітинах покривів прямої кишки.

Оскільки умови нашого життя не дуже стерильні, то цілковитої впевненості бути не може ні в кого. Особливо шкода хворих дітей.

Практично вся проблема в тому, щоб своєчасно виявити в собі наявність ВІЛ та мати совість не поширювати смерть на інших. Рання діагностика СНІДу корисна ще тим, що ВІЛ–носії можуть, знаючи своє лихо, шанувати здоровий спосіб життя і тим не допускати передчасного початку клінічних проявів СНІДу.

З кожним роком кількість хворих на СНІД зростає. Це пов'язане у першу чергу з погіршенням економічних умов у державі, збільшенням людей, яких відносять до групи ризику (наркомани, гомосексуалісти, люди, які живуть нерозбірливим статевим життям), погіршенням медичного обслуговування населення (нестерильні інструменти, не досить якісна робота по переливанню крові тощо).

Все це зумовлює те, що кількість людей хворих на СНІД в Україні щороку зростає на сотні і тисячі.

На сьогоднішній день існує багато медичних препаратів, які частково можуть протистояти цій страшній недужі. Є серед них і українські препарати,

які всесвітньовідомі – “Україні”. Однак жодний з лікарських препаратів не може повністю вилікувати хворих на СНІД.

Тож варто буди досить обачним у своїх діях і вчинках, щоб запобігти цій чумі XXI століття, яка набирає обертів і не знає ні соціальних, ні національних кордонів.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Охарактеризуйте симптоми гіподинамії.
2. Основні характеристики інформаційної втоми.
3. Симптоми та причини виникнення алергії.
4. Синдром метушливого життя – виникнення та корекція.
5. Гіпертопічна хвороба як проблема XXI століття.
6. Цукровий діабет – симптоми та профілактика.
7. Інтернет–залежність, як важка хвороба людини.
8. Ігроманія – суспільна проблема.
9. СНІД і засоби боротьби з цією хворобою.
10. Наркоманія та її наслідки щодо суспільства.

Список рекомендованої літератури:

1. Післядипломна педагогічна освіта : питання ВІЛ/СНІДу в навчальному закладі // Психолог. – 2005. – Лютий (№ 8). – С. 1–8.
2. Піщенко Г. Соціокультурні та геополітичні чинники поширення наркоманії та ВІЛ/СНІДу в Україні // Право України. – 2005. – № 2. – С. 73–77.
3. Що таке СНІД і ВІЛ ? // Психолог. – 2005. – Березень (№ 12). – С. 2-5.
4. Концепція стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекцій/СНІДу на період до 2011 року // Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 6. – С. 63.
5. Алергія і як з нею боротися [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/16797951.html>. – Назва з контейнера.
6. Баранова Н. Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні : прогнозування, моделювання, оцінка / Н. Баранова // Україна : аспекти праці. – 2006. – № 1. – С. 19–25.
7. Гіпертонія артеріальна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://likar.uz.ua/hvorobi/gipertoniya-arterialna.html>. – Назва з контейнера.
8. Гіподинамія [Електроннимй ресурс]. – Режим доступу : <http://mailswm.com/gipodinamiya-yiyi-shkidliviy-vpliv-na-zdorov-ya/>. – Назва з контейнера.
9. Ігроманія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doveriemed.com/5-ozhirenije-.aspx?language=ua>. – Назва з контейнера.

10. Інтернет залежність лікують. У Китаї – електрошоком, а у нас? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/uk/tv/novyny/internet-zaleznost-lkuut-u-kita-elektroshokom-a-u-nas-174288>. – Назва з контейнера.

11. Інтернет-залежність – вигадка чи хвороба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.esc.lviv.ua/internet-zalezhnist-vyhadka-chy-hvoroba/>. – Назва з контейнера.

12. Лікування алергії її симптоми та причини виникнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vnarode.net>. – Назва з контейнера.

13. Лікування цукрового діабету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tiens-lviv.org.ua/diabet.html>. – Назва з контейнера.

14. Нова хвороба ХХІ століття : синдром метушливого життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://expres.ua/digest/2011/05/22/45986>. – Назва з контейнера.

15. Профілактика цукрового діабету [Електронним ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zdorov.com.ua/prof5.html>. – Назва з контейнера.

16. Цукровий діабет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.novonordisk.ua/documents/promotion_page/document/Sugar.asp. – Назва з контейнера.

Лекція 3. Злочинність, як проблема суспільства

План лекції

1. Злочинність – як глобальна і національна проблема.
2. Поняття та ознаки злочинності.
3. Взаємозв'язок понять «злочинність» та «злочин».
4. Види злочинності.
5. Основні показники злочинності.
6. Поняття латентної злочинності.

Ключові поняття і терміни: Злочин, злочинність, протиправність, соціальна проблема, відповідальність, кримінальна відповідальність

Анотація. Злочинність є історично мінливим і перехідним явищем. Це означає, що вона з'явилася на певному етапі розвитку людства, разом зі змінами в суспільних відносинах. Злочинність має кримінально-правову характеристику. Злочини, що складають її, визначає кримінальне законодавство. Тому декриміналізація або криміналізація тих або інших дій дуже впливає на всі її показники. Право, формуючи поняття злочинного, ніби «обирає» з реального життя ті соціальні явища, які завдають найбільшої шкоди суспільним відносинам. Правове поняття злочинності є частиною її соціальної характеристики, надзвичайно важливої не лише для чіткого

пізнання її джерел, походження, а й для правильної оцінки наявності та міри небезпеки тих чи інших дій. Визначення таких дій, відображення їх у законі, створює режим законності. Початковою тут виступає проблема прийняття нового кримінального закону.

1. Злочинність – як глобальна і національна проблема. Глобальна злочинність – ще одна гостра соціальна проблема сучасності. Кількість зареєстрованих у світі злочинів у середньому зростає на 5% щороку. Але останнім часом особливо швидко зростає частка тих, що належать до категорії тяжких (убивства, насильства тощо).

Як свідчить статистика, злочинність в Україні набула неабиякого поширення. В умовах економічної кризи, нерівномірності суспільного розвитку, різкого спаду рівня життя, значних прогалин у законодавстві, та інших негативних чинників збільшується кількість осіб, які схильні до скоєння злочинів.

Злочинність завжди займала одне із перших місць серед найбільш гострих проблем, що турбували громадську думку. У другій половині ХХ сторіччя у різних державах її ставили по значущості на друге-третє місце.

У Конституції України найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека (Ст. 3). Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

З проблем злочинності, як правило, висловлюються всі, вважаючи, їх досить очевидними. Більшість політиків, які бажають влади, перш за все, обіцяють побороти саме це явище. Причому виступи останніх, громадських діячів, матеріали засобів масової інформації завжди сприймаються з живою цікавістю. І це зрозуміло, адже порушуються питання, що є найбільш життєво важливими для кожної людини. При цьому, як правило, висвітлюється досить очевидне в проблемі злочинності, те, що видно багатьом, нерідко висловлюються погляди, які досить поширені у суспільній думці, поряд з цим пропонуються певні рішення. На перший погляд, такі підходи здаються досить радикальними та такими, що можуть реалізовуватись у короткій термін.

Але досвід показує, що такого роду “прості” рішення лише на нетривалий час змінюють стан справ, а потім злочинність знову починає зростати: видозмінюються або форми кримінальної поведінки, або місця вчинення злочинів.

Багато людей вважають, що побороти злочинність можливо, керуючись лише здоровим глуздом – буденною свідомістю, не вивчаючи та не враховуючи весь накопичений у цій сфері людського досвіду, заперечуючи наукові рекомендації та ігноруючи навіть вимоги закону. У той же час, на зміну затриманим та заарештованим злочинцям приходять нові особи, які знаходяться і діють у тих же соціальних умовах, що і люди, які раніше вчиняли злочини.

Соціальна та економічна кризи спровокували зростання злочинності. Остання стала ледве не повсякденним фоном життя і навряд будь-кого можуть здивувати повідомлення про малолітніх вбивць, наркоманів чи алкоголіків.

2. *Поняття та ознаки злочинності.* Злочинність – соціальне зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-карних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили.

Ознаки злочинності. Беручи визначення злочинності за основу, необхідно розглянути ознаки злочинності з метою більш детального розкриття змісту поняття «злочинність».

Злочинність - явище негативне, що завдає шкоди суспільству загалом, так і конкретним його членам зокрема.

Злочинність є соціальним явищем, наслідком причин й умов, що мають соціальний характер. Злочинність - це дзеркальне відбиття тих негативних суперечностей, що існують в нашому суспільстві. Вона соціальна тому, що складається з дій, скоєних людьми в суспільстві проти інтересів всього суспільства чи певної його частини.

Злочинність є історично мінливим явищем. Це означає, що вона з'явилася на визначеному етапі розвитку людства та разом із суспільними відносинами змінювались поняття злочинного та незлочинного.

Злочинність є перехідним явищем. Необхідно пам'ятати, що злочинність – це система, яка має свою внутрішню логіку розвитку, а тому революційна зміна одного суспільного ладу на інший не знищує її. Змінити психологію та поведінку людини раптово неможливо, для цього необхідний певний час. У такому аспекті злочинність завжди є перехідним явищем.

Злочинність має кримінально-правову характеристику Поняття злочину – базового елемента поняття «злочинність» – дає кримінальне право. Коло злочинів, що її складають, визначає кримінальне законодавство. Тож декриміналізація чи криміналізація тих або тих діянь впливає на всі її показники.

Злочинність – не статистична сукупність злочинів, а власне явище.

Злочинність – це не механічна сукупність, а цілісна сукупність, система злочинів. Вона має визначені системні властивості, тобто стійкі взаємозалежності злочинів усередині цілісності та з іншими зовнішніми соціальними явищами.

Злочинності притаманна ознака самодетермінувального явища, тобто самовідтворення, що характерне для злочинності неповнолітніх, рецидивістів та ін.

Злочинність складається з конкретних злочинів, вчинених на певній території у відповідний період часу.

Злочинності притаманна іррегулярність. Іррегулярність стосовно злочинів проявляється в тому, що індивідуальні акти поведінки (крім співучасті), належні до масової сукупності, здійснюються незалежно один

від одного. Неможливо сказати заздалегідь, ким безпосередньо, коли та як буде вчинено злочин.

Злочинність має масовий характер. Стосовно злочинності це означає, що вона проявляється не в окремих злочинах, а в постійно наявній (тій, що зростає чи зменшується) сукупності дій.

Злочинність характеризується стійкістю. Стійкість злочинності означає, що не можна чекати різких змін у її структурі за рівні короткі проміжки часу (місяць, квартал, рік). Такі порівняно масові явища не можуть змінюватися дуже швидко. Різкі коливання деяких показників швидше свідчать про недоліки обліку, ніж про реальні зміни в стані певного явища.

3. Взаємозв'язок понять «злочинність» та «злочин». Стан злочинності формується зі вчинення протягом визначеного часу злочинів. Тож постає питання характеру зв'язку між злочинністю та злочином.

Пояснення взаємозв'язку ґрунтується на філософських категоріях «одиночного», «окремого» та «загального». Відношення між ними мають діалектичний характер. Зміни в кількості, структурі, особливостях злочинів призводять до змін у характеристиці злочинності.

У злочинності відображаються найбільш суттєві ознаки окремих злочинів, а випадкові, притаманні лише деяким з них, відсіюються. Так вимальовуються закономірності, пізнання яких є основою як організації боротьби зі злочинністю, так і її прогнозування на майбутнє.

Злочинності, на відміну від окремого злочину, притаманна ознака самодетермінації, тобто самовідтворення.

Спільною рисою злочинності та злочину вважається їхня негативна суспільна й правова оцінка. Тож суспільство та держава вживають заходів щодо обмеження сфери їхнього прояву.

4. Види злочинності. Злочинність загалом поділяється на два види: первинну (сукупність злочинів, скоєних уперше) та рецидивну (сукупність повторних злочинів). Кожний з цих видів розмежовується на: злочинність чоловіків і злочинність жінок. При подальшій класифікації злочинність і чоловіків, і жінок ділиться, у свою чергу, на злочинність дорослих та неповнолітніх осіб. Додатково можна назвати міську й сільську злочинність, злочинність у сфері сімейно-побутових відносин, злочинність регіонів. На сьогоднішній день дуже актуальною для нашого суспільства стала організована та професійна злочинність.

Такий видовий розподіл допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох проблем, а по-друге, це важливо для вирішення практичних завдань щодо запобігання цьому явищу в суспільстві.

5. Основні показники злочинності. Злочинність як соціальне явище містить низку рис і ознак, яких немає в окремії антисуспільній поведінці, зокрема й у злочині як індивідуальному акті поведінки та формі прояву злочинності.

Злочинність, як і будь-яке інше соціальне явище, можна оцінювати за допомогою якісних та кількісних критеріїв, основними з яких є:

- 1) рівень злочинності;
- 2) коефіцієнти злочинності;
- 3) динаміка злочинності;
- 4) географія злочинності;
- 5) структура злочинності;
- 6) характер злочинності;
- 7) «ціна» злочинності;
- 8) стан злочинності.

Рівень злочинності – це її кількісна характеристика, що вимірюється в абсолютних величинах сумою вчинених злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу на визначеній території.

Динаміка злочинності – показник, який відображає зміну її рівня та структури протягом того чи того тимчасового періоду (рік, три роки та ін.).

На динаміку злочинності як соціально-правове явище впливають дві *групи факторів*. Перша – це причини та умови злочинності, демографічна структура населення й інші соціальні процеси та явища, що впливають на злочинність. Друга – зміни кримінального законодавства, що розширюють або звужують сферу злочинних діянь.

Структура злочинності – це внутрішня, притаманна їй ознака, що розкриває її будову, окремі складові частини в загальній їх сукупності за визначений відрізок часу та на визначеній території. Від того, яка структура злочинності, залежить і «напрямок головного удару» в боротьбі з нею. Структура виразно показує, що таке злочинність у безпосередніх конкретних умовах, яка визначаюча якість цього явища.

Характер злочинності зумовлюється кількістю найбільш небезпечних злочинів у структурі злочинності, а також тим, якою є характеристика осіб, які їх скоїли.

Географія злочинності – це розповсюдження її по різних регіонах (територіях) держави, областях, районах, містах, селищах.

Досвід роботи правоохоронних органів свідчить, що нерівномірність у стані, динаміці та структурі розподілу злочинності пояснюється:

- конкретними соціальними умовами певного регіону;
- економічною його характеристикою;
- національним складом і структурою населення;
- послабленням соціального контролю за поведінкою людей;
- рівнем культурно-виховної роботи, організації дозвілля та побуту населення;
- рівнем організації роботи в боротьбі зі злочинністю тощо.

6. Поняття латентної злочинності. Латентна злочинність – це сукупність передбачених кримінальним законом діянь, які з різних причин не були взяті до уваги органами внутрішніх справ, прокуратурою, службою безпеки та судом.

Суспільна небезпека латентної злочинності полягає в тому, що:

- питання боротьби з латентною злочинністю не беруться до уваги і не плануються, а тому не можуть бути ефективними;
- вона зменшує ступінь достовірності прогнозів злочинності, утруднює визначення напрямків боротьби з нею;
- якщо при розкритих злочинах спричинення матеріальних збитків частково відновлюється, то в разі прихованих – вони не лише не відновлюються, але немає навіть процесуальних шляхів для цього;
- почуття безкарності заохочує осіб, які скоїли тяжкі злочини, продовжувати свою злочинну діяльність, тобто сприяє зростанню злочинності, зокрема, рецидивної;
- латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» довколишніми, руйнує їхні моральні та право заборонні бар'єри;
- під її впливом деякі члени суспільства стають на злочинний шлях;
- складає хибне враження про фактичні обсяги злочинності, її рівень, структуру, динаміку, про величину й характер шкоди, завданої злочинністю;
- заважає реалізації принципу невідворотності відповідальності за вчинені злочини;
- підриває авторитет правоохоронних органів держави;
- знижує активність громадян у боротьбі зі злочинністю;
- сприяє зростанню соціальної напруги в суспільстві;
- сприяє процесам самодетермінації злочинності.

У науковій юридичній літературі розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та пограничну.

1. *Природна латентність* – це сукупність тих випадків, коли факт злочину був, але він не став відомим правоохоронним органам. Наприклад, неповідомлення потерпілих про злочин.

2. *Штучна латентність* – факт злочину відомий, але з різних причин правоохоронні органи не ставлять його на облік, щоби створити враження успішності боротьби зі злочинністю.

3. *Погранична латентність* – факт злочину стався, але потерпілий не усвідомлює цього (приміром, пожежі, кишенькові крадіжки).

Питання для самостійного опрацювання:

1. Суспільна проблема злочинності – як глобальна і національна.
2. Виокремліть основні поняття та ознаки злочинності.
3. Розкрийте взаємозв'язок понять «злочинність» і «злочин».
4. За якими основними критеріями розрізняють види злочинності.
5. Назвіть основні показники злочинності.
6. Які основні детермінанти впливають на динаміку злочинності?
7. Латентна злочинність і основні її види. Які фактори впливають на латентність злочинності? Сучасне поняття латентної злочинності.

Список рекомендованої літератури:

1. Бююль А. SPSS : искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей : [пер. с нем.] / А. Бююль, П. Цёфель. – СПб. : [б. и.], 2001. – 123 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Вид. Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
3. Кримінологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
4. Литвак О. М. Протидія організованій злочинності / О. М. Литвак // Право України. – 2004. – № 4. – С. 18–26.
5. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика / О. М. Литвак. – К. : [б. в.], 1997. – 167 с.
6. Методика анализа преступности : методическое пособие / [А. И. Долгова, С. В. Тюрин, В. А. Серебрякова и др.]. – М. : ВИПП, 1986. – 118 с.
7. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2006. – 190 с.
8. Никифорчук Д. Й. Умови та причини, що сприяють організованій злочинності / Д. Й. Никифорчук, О. М. Сніцар, Є. М. Білоус // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2003. – № 7. – С. 34–40.
9. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць АПрН України. Інтернет вивчення проблем злочинності. – Х. : Право, 2004. – Вип. 8, (2004). – 239 с.
10. Сервецький І. В. Оперативно-технічне забезпечення боротьби з організованою злочинністю / І. В. Сервецький, З. М. Теслюк, В. П. Шеломенцев // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2001. – № 3. – С. 44–51.
11. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність : монографія / В. І. Шакун. – К. : [б. в.], 1996. – 230 с.

Лекція 4. Фобії, як сучасна проблема у суспільстві

План лекції

1. Загальне поняття фобій, як проблема студентської молоді.
2. Специфічні (ізолювані) фобії – симптоми хвороби, профілактика і лікування, причини захворювання, діагностика.
3. Незвичайні фобії українського суспільства.

Ключові поняття і терміни: фобія, специфічна фобія, агорафобія, соціофобії, тестофобія, катагеллофобія, скриптофобія, бібліофобія, деціофобія тощо.

Анотація. Однією з найпоширеніших проблем сьогодення є наявність стійкого, нав'язливого, вираженого страху, що пов'язаний із певною ситуацією чи об'єктом, який отримав назву фобія. Фобії широко поширені в нашому суспільстві. Згідно з дослідженнями, на кожен узятий рік від 10 % до 12 % дорослого населення страждають фобіями.

1. Загальне поняття фобій, як проблема студентської молоді. Фобія (від грецького «страх») – це стійкий і необґрунтований страх перед окремими предметами, діями або ситуаціями. Люди, які страждають фобією, відчувають страх навіть при думці про предмет або ситуацію, що лякають їх. Але зазвичай вони відчувають себе цілком комфортно до тих пір, поки їм вдається уникати цього предмету та думок про нього. Більшість з них добре розуміють, що їх страхи надмірні і не мають пояснення. Фобія – це не звичайний страх, даний нам природою як захист. Фобія відрізняється безпричинністю і нав'язливістю. Самі експерти не можуть сказати з абсолютною точністю, звідки беруться фобії, хоча дослідники виділяють у якості причини взаємодію спадковості і довкілля.

Усі фобії поділяються на три категорії: агорафобія, соціофобії і специфічні фобії. Найбільш розповсюдженими фобіями є соціофобії, які пов'язані зі страхом перед соціальними ситуаціями або ситуаціями виступу, що, у свою чергу, призводить до замішання. Саме до цієї категорії належать усі відомі фобії студентів. Виходячи із результатів сучасних досліджень та експериментів, домінуючою фобією у студентів є тестофобія, тобто страх складати іспити (приблизно 96% студентів відчувають страх перед іспитами).

Тестофобія – являє собою такі ситуації, коли суспільне життя людини постійно ставить його в ситуації іспитів, тих або інших випробувань, де йому доводиться доводити свою соціальну спроможність, матеріальне благополуччя, фізичне самопочуття або рівень інтелекту. Усі, хто здавав іспити, знають симптоми цього страху – безсонні ночі, тривожні думки, зниження апетиту, прискорений пульс і тремтіння в кінцівках. При цьому зачіпаються всі системи людини. Недавні дослідження учених з медичної школи Х'юстону (США) показали, що під впливом цього страху в частини студентів відбуваються порушення генетичного апарату і підвищується вірогідність виникнення онкологічних захворювань. Порушується баланс відділів вегетативної нервової системи. Причому у людей з сильною центральною нервовою системою частішало серцебиття і підвищувався артеріальний тиск, а в осіб з меланхолійним темпераментом (слабкою ЦНС) – уповільнення ритму серця, послаблення м'язового тону. Тому для одних необхідно понизити рівень екзаменаційного стресу (меланхоліка, холерика), для інших як слід розсердитися або злякатися, щоб мобілізуватися (флегматику, сангвінікові).

До низки поширених фобій серед студентів відносять: катагелофобію – страх перед глузуваннями; скриптофобію – страх писати публічно; бібліофобію – страх перед книгами та деціофобію – страх приймати рішення. Також сюди відносять страх перед провалом, критикою, успіхом і відповідальністю.

Страх перед успіхом у людини може виникнути через думки про те, що після першого успіху, вимоги до неї зростуть, але вона не зможе, виправдати ці сподівання.

Сутність страху перед відповідальністю полягає в тому, що приймаючи будь-яке важливе рішення, студент бере на себе відповідальність за його наслідки, і в разі невдачі йому загрожує засудження або покарання з боку соціуму та тривале самобичування. Страх відповідальності приводить до виникнення тривожних думок і відбивається на обміні речовин людини і його фізіологічних функціях або у вигляді метушливості, або вигляді загальмованості. Головною проблемою є небажання (або страх) лікуватися від цієї проблеми. Слід пам'ятати, що яким би безглуздим не здавався об'єкт страху, страждання завжди реальні і болісні – в цьому немає нічого ганебного або смішного. Звернутися до психіатра в даному випадку означає не «визнати себе психічно хворим», а раз і назавжди позбавитися від проблеми, що заважає повноцінно жити.

2. Специфічні (ізолювані) фобії – симптоми хвороби, профілактика і лікування, причини захворювання, діагностика. Специфічні (ізолювані) фобії – це страх конкретного об'єкта або дії. Фобії поширюються на найрізноманітніші ситуації, такі як перебування поруч з різноманітними тваринами, страх висоти, грози, темряви, польотів у літаках, закритого простору, сечовипускання або дефекація в громадських туалетах, прийом певної їжі, лікування у зубного лікаря, вид крові або пошкоджень і страх піддатися певних захворювань. Незважаючи на те, що пускова ситуація є ізолюваною, попадання в неї може викликати паніку як при агорафобії або соціальної фобії. Серйозність розладів, що виникають у результаті зниження продуктивності, залежать від того, наскільки легко суб'єкт може уникати фобічних ситуацій. Звичайними об'єктами фобій захворювань є променева хвороба, венеричні інфекції і, з недавнього часу, СНІД.

Що провокує Специфічні (ізолювані) фобії: страх асоційований з конкретним об'єктом, який був причиною реальної небезпеки в минулому.

Патогенез (що відбувається?) Під час Специфічних (ізолюваних) фобій: специфічні фобії зазвичай з'являються в дитинстві або молодому віці і, якщо їх не лікувати, можуть зберігатися десятиліттями.

Симптоми Специфічних (ізолюваних) фобій: у клініці відзначаються фобії, обмежені строго визначеними ситуаціями і не виникають поза ними. Сюди відносяться: страх тварин (частіше собак), висоти, замкнутих просторів, іспитів, грози, темряви, польотів у літаках, сечовипускання і дефекації в громадських туалетах, прийому певної їжі, лікування у зубного лікаря, виду крові або пошкоджень, страх захворіти певним захворюванням,

страх водіння транспорту. Об'єкти страху іноді з'являються в сновидіннях. У момент страху також відзначається вегетативна реакція.

Діагностика Специфічних (ізолюваних) фобій: діагностика: для достовірного діагнозу повинні бути задоволені всі перелічені нижче критерії:

- психологічні або вегетативні симптоми повинні бути первинними проявами тривоги, а не вторинними по відношенню до інших симптомів, таким як марення або нав'язливі думки;
- тривога повинна обмежуватися певним фобічним об'єктом або ситуацією;
- по можливості уникати фобічної ситуації.

Диференціальний діагноз: зазвичай виявляється, що інші психопатологічні симптоми відсутні, на відміну від агорафобії і соціальних фобій. Фобії вигляду крові і пошкоджень відрізняються від інших тим, що призводять до брадикардії (зміна серцевого ритму, при якій відбувається зменшення частоти серцевих скорочень до 50-30 ударів в хвилину), а не до тахикардії. Страх певних захворювань, таких як рак, хвороби серця або венеричні хвороби, повинні класифікуватися під рубрикою «іпохондричний розлад», якщо лише вони не пов'язані зі специфічними ситуаціями, в яких захворювання може бути придбане. Якщо переконаність в наявності захворювання досягає інтенсивності марення, використовується рубрика «маніакальний розлад». Пацієнти, які переконані в наявності у них порушення або каліцтва певної частини тіла (часто лицьового), об'єктивно не зауважуються оточуючими (що іноді визначається як дисморфофобія), класифікуються в рубриці «іпохондричний розлад» чи «маніакальний розлад», в залежності від сили і стійкості їхньої переконаності.

Лікування Специфічних (ізолюваних) фобій: поведінкова терапія, зокрема психодрама, гіпноз, аутотренінг, психоаналіз, також терапія транквілізаторами.

4. Незвичайні фобії українського суспільства. Бувають фобії дуже рідкісні та незвичайні. Це, наприклад:

- педофобія – страх дітей;
- коулрофобія – страх клоунів;
- гіппопотомонстросескіппедалофобія – страх довгих слів (сама назва звучить як насмішка, напевно, тому його скорочують до «сескіппедалофобії»);
- алекторофобія – боязнь курчат;
- пентерафобія – боязнь тещі;
- аріфмофобія – боязнь цифр;
- калігінефобія – боязнь красивих жінок;
- птеронофобія – боязнь, що хтось полоскоче пір'їнкою;
- макрофобія – боязнь довгого очікування;
- фобофобія – боязнь відчувати страх;
- лаханофобія – боязнь овочів;
- педіофобія – боязнь ляльок;

аблутофобія – страх перед купанням, плаванням, пранням або чищенням;

англофобія – страх Англії та її культури;

спектрофобія – страх перед примарами і дзеркалами;

дендрофобія – страх перед деревами;

хорофобія – боязнь танців;

хоміхлофобія – страх перед туманами;

кіпрідофобія – страх повій або зараження венеричними захворюваннями;

ніктофобія – боязнь темряви;

метіфобія – страх перед алкогольними напоями;

Яку б фобію ви у себе не знайшли, пам'ятайте: ви – не одні. Люди, що страждають подібним страхом, існують точно так само, як і існують засоби для лікування від цієї проблеми. Головне – не втрачати часу і надії!

Питання для самостійного опрацювання:

1. Фобії: визначення, проблеми виникнення.
2. Фобії «популярні» у середовищі студентської молоді.
3. Що таке Специфічні (ізолювані) фобії.
4. Що провокує Специфічні (ізолювані) фобії.
5. Симптоми Специфічних (ізолюваних) фобій.
6. Діагностика та лікування Специфічних (ізолюваних) фобій.
7. Чи загрожують фобії життю людини у суспільстві?
8. Ваші пропозиції щодо подолання страхів різного характеру.

Список рекомендованої літератури:

1. Байкова І. А. Клініка і сучасна терапія тривожних розладів / І. А. Байкова. – Мінськ : БелМАПО, 2009. – 34 с.
2. Дубравська Д. М. Основи психології / Д. М. Дубравська. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.
3. Нетерпимость в России : старые и новые фобии : [под ред. Г. Витковской, А. Малашенко]. – М. : Эксмо, 1999. – 196 с.
4. Нордоне Д. Страх, паніка, фобія / Дж. Нордоне. – Москва : Психотерапія, 2008. – 348 с.
5. Хрущ І. А. Тривожнафобическое розлад дитинства / І. А. Хрущ. – Мн.БГМУ, 2004. – 18 с.
6. Щербатих Ю. В. Психофізіологічні і клінічні аспекти страху, тривоги й фобій / Ю. В. Щербатих, Є. І. Івлєва. – Воронеж : Витоки, 1998. – 100 с.
7. Щербатих Ю. Избавиться от страха? Это просто! / Ю. Щербатих. – М. : Эксмо, 2006. – 305 с.

Лекція 5. Сирітство, як сучасна проблема суспільства

План лекції

1. Сирітство – загальні поняття сирітства.
2. Безпосередні причини сирітства.
3. Умови, які спричиняють соціальне сирітство.
4. Дитячі будинки сімейного типу: механізм подолання соціального сирітства в Україні.

Ключові поняття і терміни: сирітство, соціальні сироти, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського спілкування,

Анотація. Сирітство як соціальне явище існує в будь-якому суспільстві: завжди були, є і будуть діти, які з різних причин залишаються без батьків, а їхній розвиток відбувається або в іншій сім'ї, або в спеціально створених для цього установах. Однак на сьогодні особливо гостро постала проблема соціального сирітства. Оскільки, 98 % дітей-сиріт – це соціальні сироти та лише 2 % – біологічні. Причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, різні, але наслідок один – дитина позбувається конституційного права на сімейне виховання, тому багато в чому подальша доля дітей-сиріт залежить від ставлення до цієї проблеми як суспільства, так і держави.

1. Сирітство – загальні поняття та причини сирітства.

Сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю у суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без батьківського піклування в наслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними.

Соціальне сирітство – соціальне явище, спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних і морально-психологічних причин zostались сиротами при живих батьках. До них належать і безпритульні та бездоглядні діти, тобто діти вулиці. За визначенням ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН) діти вулиці – це діти, які не спілкуються з власними родинами і живуть у тимчасових приміщеннях не придатних для нормального життя (покинутих будівлях, підвальних приміщеннях, горищах тощо) або не мають взагалі постійного пристановища і кожен день ночують будь-де; їхніми першочерговими потребами виступають – фізіологічне виживання та пошук житла; діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселеність, різні види експлуатації та зловживань стосовно до них проводять більшу частину дня, а інколи і ночі на вулиці; діти-вихованці інтернатів і притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці.

Дітьми-сиротами прийнято вважати тих дітей, які втратили батьків у результаті смерті, батьки невідомі або визнані недієздатними.

Дітьми, позбавленими батьківського піклування, вважаються діти, чий батьки у судовому порядку позбавлені батьківських прав або вилучені з сім'ї без позбавлення батьківських прав.

Окрему групу дітей-сиріт становлять діти, від яких батьки відмовились ще у пологових будинках або яких, народивши, покинули чи «підкинули» кому-небудь, чи залишили будь-де. У цілому такі факти можна пояснити соціально-фізіологічною незрілістю матері котра народжує дитину. На думку спеціалістів, вони є результатом легковажного ставлення дівчат-підлітків до вагітності та її наслідків, намагання приховати від близьких факт народження дитини, однак іноді це є й наслідком глибокого порушення психологічного стану матері, світосприйняття тощо. Проте найчастіше це пов'язано все ж таки з асоціальною поведінкою матері.

Відстежити всі можливі причини відмови від дитини важко, оскільки вони є надто різними. Скажімо, у багатьох випадках відмова матері від новонародженої дитини у заявах на ім'я головного лікаря лікарні, де дитина народжена, пояснюється «поганим матеріальним станом» сім'ї породіллі. В останні роки ця причина стає домінуючою і у багатьох випадках обумовлює відносно нове соціальне явище; батьки, виховуючи трьох-чотирьох дітей, відмовляються від виховання та утримання наступної народженої ними дитини. Досить часто відмовляються також і від наявно хворої новонародженої дитини.

Кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні, незалежно від того, може її біологічна родина забезпечити нормальні умови життя та виховання чи ні, і чи здатні батьки належним чином виконувати свої обов'язки. Щодо дітей, які за певних життєвих обставин залишилися без батьківського піклування? Обов'язок забезпечення їхнього розвитку бере на себе держава.

Сімейним кодексом України, законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» пріоритетом влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено саме сімейне виховання, а основними його формами – усиновлення, оформлення опіки (піклування), влаштування до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу.

Сирітство – це особливий соціальний і духовний стан дітей, який варто сприймати як своєрідне хронічне захворювання, що піддаватиметься лікуванню лише в разі повернення дитини в сім'ю.

Статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надається дітям:

- батьки яких позбавлені батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;
- які відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;

- батьки яких визнані безвісно відсутніми, що підтверджується рішенням суду;
- батьки яких оголошені судом померлими, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органами реєстрації актів цивільного стану;
- батьки яких визнані недієздатними, що підтверджується рішенням суду;
- батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду;
- батьки яких перебувають під вартою на час слідства, що підтверджується постановою суду;
- батьки яких знаходяться у розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, що підтверджується ухвалою суду або довідкою органів внутрішніх справ про розшук батьків і відсутність відомостей про їхнє місцезнаходження;
- у зв'язку з тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджується висновком медико-соціальної експертної комісії про наявність у батька, матері хвороби, що перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків, виданим у порядку, встановленому МОЗ;
- підкинутим, батьки яких невідомі, покинутим в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки, інші родичі, про що складено акт за формою, затвердженою МОЗ і МВС.

2. Безпосередні причини сирітства.

Відмова батьків від дітей, в тому числі і при народженні. Як показують статистичні дані, кількість дітей, від яких відмовилися батьки, постійно продовжує зростати. Причини відмови від дітей в основному проявляються через соціально-економічні фактори (залишають дітей матері з соціально незахищених сімей, які не мають певної освіти та хорошої професії, молоді мами тощо). В останні роки з'явився термін ринкова дитина. Молоді жінки приїжджають працювати в великі міста із країн ближнього зарубіжжя, влаштовуються на роботу не можуть, а тому ідуть торгувати на ринок, залишивши дитину в пологовому будинку.

Механізм реалізації заходів щодо уникнення такого явища повинен бути спрямованим у такому напрямі: посилення відповідальності батьків за життя та виховання дітей. Для цього потрібно змінити сімейний кодекс про посилення відповідальності батьків і введення реальних і діючих форм покарання за ухилення від виховання, відмова від дитини.

Зауважимо, що ця проблема залишається актуальною проблемою сучасної України, та на жаль, потребує розв'язання, оскільки виникає гостра необхідність у фахівцях, які б здійснювали безпосередню співпрацю з тими батьками, котрі відмовляються від дітей з різних на це причин.

Відсутність батьківської турботи про дітей, передача дітей на виховання рідним, а також іншим людям. У сучасному суспільстві спостерігається багато фактів, коли батьки не піклуються про своїх дітей, а перекладають відповідальність на своїх літніх батьків, інших членів родини, родичів, друзів і подруг, сусідів, а інколи, що вражає найбільше, на зовсім незнайомих людей.

Механізм реалізації контролю являється наступним: введення ради із захисту прав дітей, або уповноваженою службою прав дітей на всіх рівнях, які виявляють порушення прав дитини в сім'ї.

Необхідно внести зміну в поняття батьківське право та батьківська відповідальність, адже можемо спостерігати такі негативні тенденції по відношенню до неповнолітньої дитини, як:

Експлуатація дітей в родині (економічна, сексуальна тощо). Батьки змушують дітей жебракувати. Трапляються випадки, коли матері не вірять дітям про образи з боку вітчима, в таких випадках, навпаки винною залишається дитина, ніби вона особисто все просто вигадала. По означеному питанню не має одностайної думки. Цю проблему потрібно розглядати в кожному випадку диференційовано.

Жорстоке ставлення до дитини (побої, залишення без їжі, залишення дітей без догляду протягом кількох днів тощо). У першу чергу потрібно встановити, хто виявляє таких дітей. Чи може лікар, помітивши побої в дитини, відкрити кримінальну справу? Проте на якій основі зможуть її відкрити, чи лишити батьківських прав?

Особистий стан дитини (алкоголь, наркоманія, токсикоманія, проституція, хуліганство, психічний розлад). У такому випадку головну роль відіграє охорона здоров'я (центри для лікування дітей), соціальний захист (центри психо-медико-соціальні допомоги та реабілітаційні центри). На даний момент недосконало опрацьований механізм передачі дитини з одного закладу в інший. Потрібен протокол погоджених дій: хто направляє дитину на лікування, хто її передає на реабілітацію та на який час, та хто з нею буде працювати після того, як вона повернеться в сім'ю. Краще всього це зробить Рада по захисту прав неповнолітніх.

3. Умови, які спричиняють соціальне сирітство.

Соціально-економічні – безробіття, відсутність можливості отримати соціальне житло, низька заробітна плата, зниження матеріального рівня, постійне збільшення цін на продукти першої необхідності, неспроможність організувати оздоровчий відпочинок дитині.

В Україні немає державної політики економічної підтримки сім'ї, не враховуючи тих коштів, що отримують батьки при народженні дитини, але на подальше життя ніхто не звертає уваги, чи будуть в родині матеріальні кошти утримувати дитину(або дві чи більше). Звичайно деякі форми економічної і соціальної допомоги існують в державі, багато з них написані лише в законодавчих актах, проте на практиці не діють. Наприклад, батьки, які мають дітей, не повинні попадати під скорочення, повинні мати більшу

відпустку. Проте ми спостерігаємо, що дії зазначені документально відрізняються від практики, яка діє на теренах нашого суспільства.

Необхідно ввести обов'язкову допомогу підприємства батькам з дітьми, в вигляді грошових премій, путівок в дитячі оздоровчі табори, допомога в навчанні тощо. Повинні бути відкриті їдальні з низькими цінами для малозабезпечених сімей тощо.

Криза сім'ї – розкол сім'ї, зростання позашлюбного народження дітей, сімейний алкоголізм, наркоманія серед батьків, токсикоманія, правопорушення батьків (батьки відбувають покарання в тюрмах, колоніях, а діти в це час знаходяться в дитячих будинках, інтернатах), раннє народження дітей дітьми – раннє материнство.

Для ліквідації даної проблеми необхідно змінити політику в області підготовки молоді до батьківства, навчання батьків виконувати свої функції в питаннях виховання дітей та турботи про них, роз'яснення відповідальності батьків за виховання законослухняних громадян нашої держави.

При цьому необхідно:

- впровадити програму підготовки до сімейного життя починаючи із загальноосвітніх закладів;
- створити центри допомоги молодим матерям, в тому числі самотнім і неповнолітнім матерям із можливістю проживання в них;
- розширити відомства соціально-педагогічної підтримки;
- внести зміни в закони, Сімейний кодекс і Конституцію, в який показати право соціального педагога чи соціального працівника приходити в сім'ю.

Педагогічна неспроможність сім'ї – втрата традицій сім'ї, відсутність зв'язку з поколінням, не доглянутість, відсутність цінності сім'ї в суспільстві, зниження виховного потенціалу системи освіти, зниження відповідальності батьків за виховання дітей, порушення прав дитини, жорстоке відношення до дитини.

Механізм усунення причин:

- виховна робота з майбутніми батьками, формування цінності для суспільства і сім'ї;
- соціальна допомога батькам, які заняті на роботі, чи службі;
- побудова при центрі зайнятості відділу з надання допомоги сім'ям, служби допомоги батькам;
- залучення нянь, вихователів, вчителів, щоб провести вихідний з хлопцем чи дівчиною, а також відвести дитину на заняття або гурток, поки батьки працюють (щоб дитина не була одна, не залишалася без нагляду);
- потрібно вести зміни в Сімейний кодекс відносно відповідальності за життя та здоров'я дітей.

Зниження виховного потенціалу системи освіти – зниження числа дитячих організацій, зниження сфери некласної та позашкільної діяльності тощо.

Потрібна програма виховання, в якій особливу увагу зосереджено на виховну роботу в сім'ї, виховання майбутніх батьків і виховання справжніх батьків, підвищення їхньої педагогічної компетентності.

Соціальна політика держави – відсутність державної політики захисту та підтримки дитинства.

Механізм усунення причин:

- створення в кожному місті, районі системи соціально-педагогічної підтримки дитини з урахуванням регіональних умов, яка розв'язала б проблеми дитини в сукупності, була б направлена на реабілітацію дитини та соціалізацію в нормальне життя;

- введення в дію положення про призначення «дітей, які потребують державного захисту»;

- створення програми «Сім'я».

Низький рівень системи виховної роботи з дітьми, підлітками та батьками по місцю проживання. Для покращення такої роботи необхідно:

- проводити свята «Мое подвір'я», «Моя вулиця» та ін.;

- побудова сім'ями майданчиків для дітей та підлітків, проведення ігор на них;

- утворення суспільних організацій, клубів.

Розвиток дитячої та молодіжної субкультури, не враховуючи традиційних форм духовності та моральності.

Для боротьби з цим явищем необхідно:

- створити в кожному відомстві молодіжні організації з ідеалами духовності та моральності;

- проводити молодіжні зльоти, олімпіади, ігри та інші заходи з ціллю пропаганди духовних цінностей, формування любові до держави, гордості за досягнення.

Посилення впливу ЗМІ, масової культури на субкультуру молодого покоління – розрив поколінь, пропаганда нових форм і цінностей поведінки дітей та молоді через засоби масової інформації.

У механізм боротьби з цим впливом потрібно ввести:

- цензуру на показ фільмів і передач в денний час, які мають порнографічні сюжети, на бойовики, які можуть дивитися діти та підлітки;

- нові цикли передач і програм для сучасної молоді зі змістом, який відповідає духовності та моральним цінностям, пропагують образи позитивних героїв;

- навчальні телевізійні програми для дітей та підлітків по предметам навчальних планів.

Недостатній розвиток служби захисту дітей, в тому числі захисту їхніх прав.

Для усунення цього явища необхідні:

- державні дії, направлені на усунення насилля в сім'ї;

- введення альтернативних форм покарання підлітків, які здійснили правопорушення чи злочин;

- робота спеціалістів по наданню допомоги дітям та підліткам, які здійснили злочин, продовження з ними зустрічатися в колоніях, чи куди їх направлять.

Це не всі причини, які призводять до поширення сирітства, кожен випадок є індивідуальним із своїми причинами та наслідками.

4. Дитячі будинки сімейного типу: механізм подолання соціального сирітства в Україні. Стратегія деінституціоналізації дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, стала першочерговим напрямом у реалізації державної політики соціального захисту дітей-сиріт у більшості країн світу, починаючи з другої половини ХХ ст. Одним з основних завдань соціально-демографічної політики України сьогодні є скорочення чисельності дітей, що виховуються в інтернатних закладах. З 2006 р. в Україні розпочався процес деінституціоналізації дітей-сиріт, що передбачає комплекс дій по виведенню дітей з державних установ піклування з метою створення умов для виховання і розташування дітей поза закладами інтернатного типу. У 2007 р. видано Указ «Про проведення в Україні у 2008 році Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Зазначений документ визначив необхідність координації зусиль суспільства і держави щодо скорочення кількості дітей, що перебувають у дитячих будинках та інтернатах. Це потрібно з метою реалізації основного завдання держави – здійснення права дитини на виховання в родині. Зростання сирітства в країні актуалізує наукове вивчення форм виховання дітей, що залишилися без піклування батьків. Особливу значимість мають дослідження процесу виховання дітей-сиріт, котрі передані у родини. Родина є незамінним інститутом соціалізації дитини, що дає можливість їй опанувати базові соціальні ролі. Вивчення проблем улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, довело, що сім'я в Україні, безперечно, є пріоритетною формою виховання. Водночас збільшується кількість дітей, над якими немає можливості встановити опіку або направити їх на усиновлення. Такі діти і надалі потрапляють до державних закладів: будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів. Сучасна система опіки над дітьми-сиротами має поєднувати два напрями: реорганізацію інтернатних установ і поширення форм сімейної опіки.

Реформа державних закладів виховання, що здійснюється в нашій країні, виявила необхідність перегляду ряду принципів засад, на яких до цього часу базувалося регулювання відносин щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Потребують наукового комплексного обґрунтування напрями оптимізації виховних моделей з метою подальшого розвитку сімейних форм.

Порушення природних контактів, що відбуваються у випадку раннього розміщення дитини в державні установи закритого типу, перешкоджає розвитку її здатності в майбутньому успішно контактувати з людьми, в результаті – затримуються емоційний, соціальний і фізичний розвиток людини.

Випускники дитячих будинків частіше своїх однолітків виявляються учасниками та жертвами злочинів, частіше втрачають роботу і житло, провадять антисуспільний спосіб життя, перебувають за межами суспільних відносин.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Сирітство – як болюча проблема українського суспільства.
2. Загальні поняття сирітства.
3. Причини сирітства.
4. Наслідки сирітства.
5. Роль Церкви у питаннях соціального сирітства.
6. Механізми подолання соціального сирітства в Україні.

Список рекомендованої літератури:

1. Антоняк Н. Зовнішня трудова міграція батьків як причина соціального сирітства дітей / Н. Антоняк // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2007. – № 2. – С. 105-110.
2. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) : монографія/ Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко. – Суми : СумДПУ, 2002. – 267 с.
3. Вінс В. А. Психологічні особливості переживання вікової кризи підлітками школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореферат дис. ... канд. психолог. наук / В. А. Вінс. – К. : [б. в.], 2003. – 20 с.
4. Гончаренко С. Дитячі будинки сімейного типу – нова форма подолання сирітства / С. Гончаренко // Рідна школа. – 2009. – № 1. – С. 12-16.
5. Діти вулиці : хто вони і як їм допомогти : навчально-методичний посібник / [упоряд. : О. Главник, Н. Комарова]. – К. : Главник, 2006. – 111 с.
6. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : автореферат дис. ... канд. соціолог. наук / О. О. Коваленко. – Київ : [б. в.], 2006. – 17 с.
7. Лисенко Х. Право дитини, позбавленої батьківського піклування, на особливий захист і допомогу держави : міжнародно-правовий аспект / Х. Лисенко // Право України. – 2008. – № 6. – С. 9-13.
8. Панченко Л. Насильство над дітьми в сім'ї як проблема суспільної моралі / Л. Панченко // Соціальний педагог. – 2008. – № 8, серпень. – С. 40-42.
9. Пеша І. В. Громадяни України про причини соціального сирітства / І. В. Пеша // Соціальний працівник. – 2006. – № 12, червень. – С. 2-5.
10. Соціально-педагогічна робота з дітьми які залишилися без опіки батьків // Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник для студентів вузів / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 69-78.

Лекція 6: Статева деморалізація неповнолітніх дівчат, як проблема сучасного суспільства

План лекції

1. Статева деморалізація як соціологічна проблема.
2. Причини статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.
3. Наслідки статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.

Ключові поняття і терміни: статева деморалізація, неповнолітні дівчата, проституція, секс-бізнес, статеve виховання, сексуальна просвіта.

Анотація. Статева деморалізація підлітків є одним із проявів соціальної девіації й дезадаптації, що виникає як наслідок соціально-економічних і культурно-освітніх передумов, так і під впливом психофізіологічних і біологічних чинників (передусім, акселерації), й пов'язана з надмірно раннім і глибоким зацікавленням проблемами міжстатевих стосунків, порнографією та комерційним сексом. Вагомими чинниками, що зумовлюють виникнення такого явища, є дисфункційність частини сучасних сімей, лібералізація поглядів на суспільну мораль і дошлюбні стосунки, широкий доступ до мережі Інтернет, перегляд молоддю кінофільмів і телепередач невідповідної спрямованості, неоднозначність підходів до проблеми формування статевої культури молоді тощо. Закономірними наслідками цього стали такі негативні тенденції, як ранній початок статевого життя школярів, проміскуїтет у середовищі молоді, зростання кількості випадків раннього материнства та штучного переривання підліткової вагітності, поширення венеричних захворювань, «помолодшання» проституції тощо. За таких умов актуальною проблемою сучасного суспільства постає статеve виховання, сексуальна просвіта та соціальна профілактика статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.

1. Статева деморалізація як соціологічна проблема. На наш погляд, статева деморалізація неповнолітніх дівчат – це процес і результат деградації особистості, що стосується водночас сфери духовно-моральних і культурних цінностей, світогляду, емоційно-вольової сфери та поведінки і виявляється у різних (як докриміногенних, так і криміногенних) зразках соціальної поведінки і зрештою відповідного соціального статусу. На сучасному етапі розвитку суспільства статева деморалізація підлітків, особливо неповнолітніх дівчат, є однією з актуальних проблем соціалізації. В останні десятиріччя спостерігається тенденція до раннього початку статевих стосунків, спричинена багатьма взаємопов'язаними чинниками, в тому числі акселерацією підлітків. Однак провідну роль у цьому процесі все ж відіграють зміни у соціальних механізмах і структурах. У другій половині ХХ ст. у багатьох країнах відбулася так звана сексуальна революція, в результаті якої суспільство зіткнулося зі зростанням характерних для ідеології багатьох молодіжних субкультур явищ, як-от: ранній початок

статевого життя; часта зміна статевих партнерів; поширеність абортів або випадків народження позашлюбних дітей; розповсюдження ІПСШ; злочини на сексуальному ґрунті тощо.

Ці й інші негативні події зумовлені, головним чином, не лише акселерацією, прогалинами в діяльності системи охорони здоров'я, екологічними негараздами, скільки тим, що різко погіршився вплив на підростаюче покоління ряду найважливіших суспільних інститутів, таких, як сім'я, ЗМІ, сучасна культура. Ситуація також зумовлена неефективною діяльністю державних та недержавних організацій, до суспільних функцій яких входять питання сексуальної просвіти молодих людей та формування сексуальної культури підростаючого покоління.

Зокрема, можна зауважити, що за умов стрімкої урбанізації, лібералізації статевої моралі, послаблення виховної функції сім'ї й освітніх установ, а головне за фактичної відсутності цілеспрямованого впливу з боку соціуму, освітньо-виховних програм із питань статі та сексуальної поведінки, статево-рольова соціалізація дітей і підлітків перетворилася на стихійний і некерований процес. Виховання статевої культури переважно проводиться формально й епізодично без урахування негативних тенденцій, що спостерігаються в молодіжному середовищі.

Соціологічні дослідження свідчать про тісний взаємозв'язок між низьким рівнем загальної культури, зокрема, освіти сучасних підлітків і явищами статевої деморалізації, асоціальної поведінки, злочинності тощо. Паралельно із процесом деморалізації відбувається процес маргіналізації, який, зокрема, полягає, з одного боку, в ізоляції підлітків від впливу соціально значущих осіб і суспільних груп (що є носіями просоціальних, гуманних і духовно-моральних цінностей, ідей і моделей поведінки), а з іншого боку – зближення цих неповнолітніх із особами та групами, що мають асоціальні й антисуспільні ідеали, цілі та норми поведінки.

Можна очікувати, що з кожним роком дослідницький і загальнолюдський інтерес до проблеми соціальних відхилень (девіацій поведінки особистості) буде посилюватися, бо чим складніша суспільна система, тим вона більш диференційована, а тому й зв'язки між її частинами різноманітні. Їхні функції – результат синтезу багатьох впливів, різних за своїм змістом та інтенсивністю. Таким чином, сучасна профілактична робота має бути заснована на комплексному, інтердисциплінарному підході до дослідження, застосування якого реально дасть об'єктивні результати лише при достатньо високому розвитку теоретичного знання.

2. Причини статевої деморалізації неповнолітніх дівчат. Значна поширеність проявів сексуально-деморалізованої поведінки підлітків, підліткової проституції в Україні вимагає ґрунтового вивчення основних детермінант, які обумовлюють дане негативне явище. Зокрема, щодо нашої проблеми, ми умовно поділимо на: *макрочинники* – стосуються суспільних явищ і процесів, які сприяють статевої деморалізації; *мезочинники* – спричинені невідповідним функціонуванням інституцій (з/о школа, ПТНЗ, інтернатні установи, деструктивна сім'я, ЗМІ, вплив вуличного оточення,

молодіжних субкультур); *мікрочинники* – зумовлені роллю особистості в процесі її деградації (криза моральних цінностей, негативні риси характеру: впертість, лінивість, агресивність, моральна розпушеність, проблеми зі здоров'ям). Зупинимось детальніше на кожному із типів чинників, які сприяють поширенню явища статевої деморалізації.

Макросоціальні чинники виникнення ризиків статевої деморалізації

Одним із болісних та актуальних питань для України є незахищеність соціально вразливих верств населення на ринку праці – жінок і дітей. На цьому фоні особливо гостро постає проблема жіночого безробіття. За офіційними даними, в Україні від загальної чисельності безробітних 60% становлять жінки. До того ж жіноча частина населення (незалежно від віку), значно частіше потерпає від різних форм насилля, дискримінації, чому значною мірою сприяють гендерні стереотипи сучасної свідомості щодо другорядної ролі жінки у процесах виробничого та соціального управління. За даними ОБСЄ, в Україні понад 30 тисяч людей щороку стають жертвами торгівлі людьми.

Відповідно до зазначених тенденцій значно зростає залученість сучасної молоді до розвитку тіньових сфер економіки (поширення нелегальної трудової міграції, робота в стриптиз-барах – консумація¹, сексуальна обслуга вір-клієнтів тощо).

Потужним детермінуючим чинником збільшення ризиків сексуальної деморалізації населення і, зокрема, юного покоління виступають ЗМІ. Досить відмітити, що, за даними досліджень, інформацію стосовно сексу 30% підлітків отримують із мережі Інтернет, ще 23% з телевізійних програм.

Одним із найбільш поширених ЗМІ на сучасному етапі є, як відомо мережа Інтернет, яка окрім позитивної сторони отримання необхідної інформації, розширення можливостей для навчання (шляхом дистанційної освіти, відеоконференцій, електронних підручників) і реалізації потреб споживачів (інтернет-магазини, оплата рахунків, розширення контактів тощо), має ще й негативну – це презентація легкодоступних порносайтів.

На думку американських психологів, вибух інтересу до Інтернет-сексу, починаючи від любовних чат-сторінок, спілкування через «скап» до порносайтів, може призвести до формування молоді генерачії з неконтрольованим сексуальним потягом. Це, особливо, стосується тих користувачів мережі Інтернету, які ще недосвідчені в питаннях сексуальності, а надмірна кількість порносайтів, інформація про сексуальні послуги та необізнаність у таких питаннях провокує підлітків на аморальну поведінку.

¹Консумація (від лат. «consume» – споживаю) – на жаргоні завсідників нічних закладів зі стриптизом чи іншим еротичними шоу (казино, дискотек, стриптиз-барів тощо): надання такої послуги, як підхід стриптизерки після завершення номера до столика клієнта та неформальна бесіда з ним. У закладах дешевої цінової групи зазвичай є завуальованою формою наймання стриптизерки для надання сексуальних послуг як повії, а в закладах більш високого рівня слугує лише для своєрідної підтримки іміджу клієнта, який оплатив подібну послугу.

До макросоціальних чинників слід віднести також морально-культурну атмосферу суспільства, систему норм, що спрямовані на регулювання статевої поведінки. Морально-психологічна атмосфера, що сформувалася в українському суспільстві протягом років його самостійного існування, є відбитком тих численних трансформацій, яких воно зазнало за минулі майже два десятиліття свого становлення. Водночас із розвитком національної самосвідомості, гордості, патріотизму, усвідомленням громадських прав і свобод нинішній стан суспільної психіки, на жаль, характеризується розхитаністю нормативно-ціннісних засад, високим потенціалом руйнівних тенденцій у свідомості та поведінці людей, суперечливим еkleктичним поєднанням прогресивних і консервативних елементів світобачення практично усіх суспільних груп і прошарків, що разом загострилися за умов триваючої широкомасштабної економічної кризи, яка охопила увесь світ і зокрема Україну з кінця 2008 р. То ж мусимо констатувати помітну моральну деградацію суспільства, яка не могла не вплинути й на формування статевої культури підростаючого покоління. На тлі психологічної неготовності, а для певних соціально-демографічних верств нездатності до переходу від суспільства з обмеженими, але чітко сформульованими можливостями вибору, до суспільства, де вища ступінь свободи і самовідповідальності, але менша соціальна захищеність, дискомфорту і незахищеності перед тиском обставин, напруженістю, ризиками, невизначеністю, з якими стикаються люди за пострадянських умов, зростання негативного впливу загальної аномії на сферу сексуальної моралі та поведінки виглядає закономірним. «Комерціалізація» найголовніших цінностей, як-от життя, здоров'я, любов, сім'я, повага, людська гідність і т. п. призводить до ретрансляції такого світогляду наступними поколіннями і більш лояльного ставлення суспільства в цілому до таких аморальних явищ, як: поширення насильницької експлуатації дитини, торгівля людьми, наркоманія, проституція тощо.

Натомість найвищими цінностями для суспільства повинні бути духовні та релігійні цінності, які створювалися тривалий час на даній території даним етносом чи нацією. Очевидно найвища духовність для більшості українців – християнська. Важливими християнськими цінностями є смирення, терпіння, дівоча цнота, шлюб, сімейна злагода, подружня віра, материнство, повага до батьків та ін. Життя згідно з цими цінностями є природним «оберегом» соціальної маргіналізації кожної дитини.

Вплив девіацій соціального мікросередовища на статево деморалізацію неповнолітніх дівчат

Як відомо, соціалізація особистості істотним чином залежить від сім'ї, навчального закладу та характеру безпосередньої взаємодії і положення (статусу) індивіда в групі однолітків. Повною мірою це стосується і формування культури статевої відносин. Дисфункції в діяльності будь-якого з цих соціальних інститутів здатні негативним чином вплинути на процес освоєння норм, правил, цінностей суспільства, і спричинити відповідні девіації – до деморалізації включно.

Розглянемо, як саме ці чинники, віднесені нами до мезочинників, спроможні вплинути на статеву деморалізацію неповнолітніх дівчат.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, що підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. У процесі цього розвитку сім'я набула функцій, які лише в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та функціонування як соціального інституту. Сьогодні за різними підходами та критеріями вчені нараховують понад сорок типів, видів і форм сімей.

Сімейне оточення завжди було та залишається вирішальним чинником формування особистості, що впливає на її свідомі та не свідомі вчинки протягом усього життя. У сім'ї засвоюються одвічні цінності та моральні норми, формуються установки та моделі поведінки, здобуваються основні навички соціальної взаємодії і спілкування. Тому велике значення надається статеворольовому впливу сім'ї на розвиток майбутніх батьків, зокрема, матерів. Низка досліджень у галузі психолого-педагогічних наук свідчить, що з погляду статевого виховання сім'я є моделлю майбутніх міжстатевих стосунків юної особистості.

На думку багатьох вчених, іншою вагомою причиною статевої деморалізації психологічного характеру є пережите дитиною психічне та фізичне насильство в батьківській сім'ї. Вивчення життєвих сценаріїв повій переконливо свідчить про те, що більшість проституток у дитячі роки були об'єктами сексуальних зловживань: майже 70% дівчат є жертвами домагань, близько 50% переживали наругу над собою неодноразово.

Дослідники окресленої проблеми схильні вважати, що повноцінне засвоєння дитиною статевих ролей значно утруднюється в неповних сім'ях, де діти позбавлені одного з батьків. Як правило, неповна сім'я – це сім'я без батька.

Таким чином, вплив сім'ї на формування аморальних норм у дівчат-підлітків, насамперед, пов'язаний із дезорганізованістю сімейного оточення, що зумовлює дисфункційність таких родин, зокрема бездоглядність дитини, прояви насильства (сексуального, фізичного, психічного), наявність шкідливих звичок і деструктивної поведінки членів сім'ї, відсутністю теплоти, любові та взаєморозуміння, гіперболізованими вимогами щодо очікування розвитку й успіхів дитини.

Лекції, семінари, круглі столи, обмін досвідом допомагали би, певною мірою, компенсувати прогалини сімейно-статевого виховання та сприяли глибшому пізнанню батьками власних дітей.

Утім, чи не основна роль у запобіганні статевої деморалізації підлітків покладається на освітні заклади – з/о школи, ПТНЗ, коледжі, вищі заклади освіти (ВЗО). Вони покликані забезпечити необхідний рівень моральності, ліквідувати недоліки сімейного статевого виховання, протиставити деструктивному впливу сім'ї авторитет вчителя та колективу, поглибити знання підлітків із питань статі, міжособистісних і міжстатевих стосунків, розвинути в підлітків правильне розуміння своїх потреб і можливостей. Діяльність з/о закладів в сфері статевого виховання також

повинна здійснюватись у зв'язку з роботою відповідних медичних і соціально-психологічних центрів, що мають характер установ консультативної і соціальної допомоги підліткам, – наприклад, у випадку ранньої вагітності. Молоді люди мають бути ознайомлені з координатами та характером роботи подібних центрів, бути готовими, якщо виникає потреба, скористатись їхньою допомогою.

Особистісний чинник як джерело статевої деморалізації

Зазначимо, що метою психосексуального розвитку є становлення зрілої сексуальності, яка формується у процесі розвитку статевого самопізнання, міжособистісної поведінки та психосексуальних орієнтацій, що є складовими самопізнання та самоідентифікації. Внаслідок цього загальне психічне становлення особистості впливає також і на її психосексуальний розвиток. Власне тому внутрішні регулятивні механізми мають важливе значення для становлення сексуальної поведінки.

Дослідження причин підліткової проституції, які впливають на динаміку злочинності та правопорушень серед дівчат показало, що суттєву роль у здійсненні асоціальних вчинків відіграє їхня статева деморалізація (50-60% із них передчасно почали статеве життя, вступали в безладні зв'язки з випадковими особами, займались проституцією). Серед них вели статеве життя до 14 р. 30%, у 12-15 рр. 50%. Передують статевої деморалізації раннє прилучення до паління, вживання спиртних напоїв, наркотиків, втечі з дому, безпритульність, ухилення від навчання, венеричні хвороби тощо. Вагомий вплив на вибір праці сексуального характеру в середовищі неповнолітніх має складне дитинство. Так, 60% повій були згвалтовані в дитячому віці, з них 10% – особою з родинного оточення (вітчимом, співмешканцем матері, дядьком, братом і навіть батьком), 86% проститутток пережили в дитинстві агресивні сексуальні домагання.

Дане антисоціальне явище тісно пов'язане з проблемами дитячої безпритульності, «дітей вулиці» та дітей з деструктивних родин, дітей-сиріт, із проблемою самодеструктивної поведінки та протестних реакцій («назло!»), спрямованих проти старших (батьків, педагогів); неусвідомленості здійснюваних вчинків, вживання дітьми значної кількості алкоголю та наркотичних речовин тощо. Статеву деморалізацію як і злочинність спричинює неправильне виховання та деформації особистості, що розвиваються на цій основі. Тому неповнолітні, для поведінки яких характерні прояви статевої деморалізації, становлять групу високого ризику щодо вибору злочинного життєвого шляху. Із поглибленням деморалізації відбувається ізоляція підлітків від соціально-корисних зв'язків у суспільстві та зростає взаємодія з асоціальним мікросередовищем.

Як видно з таблиці 1.1, статева деморалізація, найчастіше, спричинена переплетенням і взаємодією різних причин.

Таблиця 1.1

Причини статевої деморалізації неповнолітніх дівчат

Біофізичні, генетичні, медичні	Вплив спадкових факторів; гормональні зміни в організмі; гіперсексуальна активність; шизофренія у формі яскраво вираженої німфоманії тощо
Психологічні	Бажання виглядати дорослим; здобути підтримку і захоплення ровесників; несформована або деформована система моральних цінностей; форма самоствердження; цікавість; орієнтація на задоволення своїх потреб за усяку ціну; посттравматичний синдром сексуального насильства; несформованість позитивного образу «Я», низька самооцінка
Соціально-педагогічні	Невідповідність освітніх програм статевого виховання; низька статева культура особистості; конфлікти в сім'ї; неблагополуччя в родині: пияцтво й аморальна, деструктивна поведінка батьків, бездоглядність або занадто жорсткий контроль, який викликає протест, порушення емоційних контактів із батьками, особливо з матір'ю; педагогічна занедбаність дитини через негативне мікросоціальне середовище; шкільна негачія (фобія), розрив позитивних зв'язків із школою тощо
Соціально-економічні	Бідність; бездоглядність; безробіття; експлуатація на користь старших членів родини, бажання неповнолітніх швидко стати матеріально незалежними тощо

3. *Наслідки статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.*

Статева деморалізація підлітків призводить до широкого спектру негативних, подекуди важких наслідків, у різних сферах психосоціального та біофізичного функціонування особистості. До таких сфер прояву цих наслідків можна віднести: фізичний, психологічний, соціальний і духовно-моральний аспекти. Зупинимось детальніше на розгляді кожного із них.

Фізичний аспект включає в себе: ранні вагітності, аборти й їхні наслідки для організму; захворювання статевої системи; венеричні захворювання; часті простудні захворювання дівчат, які є вуличними повіями; можливі фізичні травми (як наслідок фізичного насильства з боку сутенерів, конкуренток чи агресивних клієнтів); фізична залежність від психотропних речовин (тютюн, алкоголь, наркотики).

Запальні захворювання статевої сфери у дівчат, які не дотримуються моральних засад і торгують своїм тілом, трапляються досить часто і разом із венеричними захворюваннями, у більшості випадків, спричиняють безпліддя.

Нерідко малосимптомний перебіг венеричних захворювань, особливості психології і поведінки неповнолітніх (зокрема, необізнаність,

байдужість до свого здоров'я, легковажність) не спонукають хворих вчасно звертатися до лікаря і, як наслідок, збільшується відсоток осіб, нерозбірливих у виборі статевих партнерів, які захворіли на венеричні хвороби у тому числі таких небезпечних, як СНІД.

Умови конкретного соціального оточення дівчат секс-бізнесу є надзвичайно сприятливим для набуття загрозливої для здоров'я залежності від психотропних речовин. Очевидно, що важка фізична залежність неповнолітніх від тютюну, алкоголю та наркотиків призводить до повної деградації особистості: порушення уваги, процесів мислення, змінюються життєві пріоритети, мотиви та спонуки, знижується здатність моторної реалізації психічних імпульсів. Зазвичай дівчата під дією алкогольного чи наркотичного сп'яніння легко піддаються різним формам насилля: не протестують, коли їх принижують і б'ють (конкурентки, клієнти, сутенери), приймають це як труднощі своєї «професії».

Наступний – *психологічний аспект* наслідків статевої деморалізації має свої характерні прояви, це: емоційна незрілість до повноцінної реалізації статевої функції; емоційна лабільність; психологічні травми; занижена самооцінка; часте переживання негативних емоційних станів і почуттів (сорому, страху, неспокою, жалю, прикрості, самотності, провини, кривди, суму, безнадійності, відчаю); втрата самоповаги, почуття власної гідності; невротичні та психічні розлади (нервово виснаження, психічна залежність від психоактивних речовин); піддатливість чужому впливові, схильність до регресивної поведінки; суїцидальні думки і наміри.

Таким чином, зовнішня показна дорослість і важкий життєвий досвід у таких дівчат поєднуються із примітивністю інтересів, психічною інфантильністю та безпорадністю. Хоча молодь із неблагополучних, деструктивних родин дорослішає раніше, проте емоційно залишається незрілою. Рівень емоційного розвитку не відповідає фізичному – емоційно дитина виявляє високий рівень обізнаності щодо статевих відносин і готовність до них при фізичній незрілості, погано розуміє себе й оточуючих.

до дорослих, є замкнутими, схильними до суїцидальних думок і намірів.

Соціальний аспект характерний такими наслідками, як втрата повноцінних інтерперсональних контактів із ровесниками, які мають просоціальні цінності та життєві плани; занедбання соціально значущих ролей (учениці, дочки, сестри та ін.); проблеми із створенням повноцінної прокреаційної сім'ї; труднощі із виконанням майбутньої соціальної ролі: дружини, матері; ведення “подвійного” життя (приховування дійсного джерела свого утримання); соціальний паразитизм; втрата зацікавлення соціально значущими формами діяльності (навчанням, працею, громадською активністю тощо); проституція.

У дівчат із деморалізованою поведінкою порушуються інтерперсональні стосунки із ровесниками, для яких першочерговим завданням є здобуття належної освіти, планування сімейного майбутнього та ін. Це негативно впливає на психологічний стан дівчини-підлітка, яка

опиняється у стані психологічної ізоляції від сприятливого мікросередовища, що поступово перестає бути для неї референтною групою. Дана ситуація проявляється особливо часто під час міжособистісних конфліктів із ровесниками. Виникає, так звана ціннісна реакція, коли, прагнучи відірватися від джерела болю, підліток ще сильніше притягується до нього. Водночас проходить знецінення значущих соціальних ролей (дочки, матері, сестри), зниження рівня соціальних очікувань і потреб, байдужість до близьких людей і віра в неможливість створення власної щасливої сім'ї в майбутньому.

Духовно-моральний аспект: спотворення системи моральних цінностей; життя в тяжкому гріху (з точки зору християнського віровчення); слабкий зв'язок або повна його відсутність із релігійними нормами, обрядами та звичаями; морально-духовний занепад, деградація.

Кожна людина як суспільна істота живе та діє в певній системі цінностей. Цінності відображаються у способі життя людини. При цьому різні цінності мають для людини різне значення, з чим пов'язана ієрархія цінностей – одні й ті ж речі і явища для різних людей мають неоднакову цінність, як і в різний час для однієї й тієї людини. Однак існують і певні закономірності. Так соціологи зауважили, що в нинішньому українському суспільстві панує престижне споживання за принципом: «не гірше за інших» або навіть «усім на заздрість». Саме такі ціннісні орієнтації призводять до того, що значна кількість людей (особливо – молодих) орієнтується, передусім, на гроші, владу та кар'єру. В умовах, коли гроші заробити чесним шляхом дуже важко, кар'єру робиться довгими роками, а то й десятиліттями ідея швидкого збагачення через надання сексуальних послуг стає для багатьох привабливою.

Отже, здійснивши аналіз наслідків статевої деморалізації неповнолітніх дівчат можемо констатувати, що процес деградації особистості має динамічний і тривалий характер, виявляється у різних сферах життєдіяльності людини і приносить їй значну, а нерідко непоправну шкоду для фізичного, психічного та духовно-морального здоров'я, оскільки проявляється травмами, хворобами, тривожними психологічними станами, узалежненнями, а часом і самогубством.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Статева деморалізація як суспільна проблема.
2. Причини статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.
3. Наслідки статевої деморалізації неповнолітніх дівчат.

Список рекомендованої літератури:

1. Валюк О. Я. Моральні орієнтації особистості як предмет соціально-психологічного дослідження / О. Я. Валюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології

ім. Г. С. Костюка АПН України. — К. : Гнозис, 2010. — Т. XII. — Ч. 1. — С. 109—121.

2. Васютинський В. О. Хлопці і дівчата : статеворольове виховання у родині / В. О. Васютинський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. [за ред. Т. В. Говорун]. — К. : Інститут змісту і методів навчання, 1996. — С. 59—69.

3. Виховні дороговкази в людській любові // Напрямні для статевого виховання. — Львів : Мон-р Свято-Іванівська Лавра ; Свічадо, 2004. — 37 с.

4. Вплив засобів масової інформації та інших джерел на формування здорового способу життя дітей та молоді [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.health.gov.ua>. — Назва з контейнера.

5. Говорун Т. В. Порнографія та проституювання як дискримінація статі // Гендерна психологія : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. — К. : Академія, 2004. — С. 242—244.

6. Говорун Т. В. Секс на продаж // Твоє сексуальне та репродуктивне здоров'я. Випускникам шкіл-інтернатів для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі, О. Б. Кізь. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. — С. 94—104.

7. Говорун Т. В. Сексуальність та статева поведінка в Україні. Проблеми сьогодення та перспективи / Т. В. Говорун, Б. М. Вортник. — К. : Центр сексології, 1995. — 104 с.

8. Говорун Т. В. Соціалізація статі та сексуальності : монографія / Т. В. Говорун. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. — 240 с.

9. Говорун Т. В. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. — 384 с.

10. Шиделко А. Соціологічні аспекти розвитку секс-бізнесу в Україні та за кордоном / А. Шиделко // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 3. — С. 164—176.

11. Шиделко А. В. Вплив оточуючого середовища на формування негативних стереотипів статевої поведінки у підлітків / А. В. Шиделко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : збірник наукових праць / [за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О. Г. РОМАНОВСЬКОГО]. — Харків : НТУ “ХПІ”, 2008. — Вип. 18 (22). — С. 134—141.

12. Шиделко А. В. Проституція неповнолітніх як крайній прояв статевої деморалізації / А. В. Шиделко // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики : міжнародний міжвузівський збірник наукових праць. — Запоріжжя : ГУ “ЗІГМУ”, 2011. — Вип. 50. — С. 434—441.

13. Шиделко А. В. Роль соціальних зв'язків у формуванні статевої культури підлітків / А. В. Шиделко // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Серія : Соціологія і політичні науки. — Одеса, 2011. — Т. 16. — Вип. 10. — С. 678—683.

Змістовий модуль П. Глобальні проблеми сучасного суспільства

Лекція 7. Екологічна проблема людства

План лекції

1. Сутність і причини виникнення глобальних проблем.
2. Найважливіші глобальні проблеми сучасності:
 - а) екологічна проблема;
 - б) ресурсна проблема;
 - в) проблема ліквідації небезпечних хвороб;
 - г) збільшення чисельності народонаселення;
 - д) проблема збереження миру і відвернення воєн;
 - е) проблема глобальної злочинності;
 - є) проблема збереження й розвитку людської культури, її уніфікація і масовизація.

Ключові поняття і терміни: глобалізація, проблема глобального характеру, екологічна, ресурсна, проблема ліквідації небезпечних хвороб.

Анотація. Проблеми людства глобального характеру породжуються двома головними причинами. По-перше, суперечностями, які виникають між природою і суспільством внаслідок постійного порушення існуючої між ними динамічної рівноваги як з боку природи (стихійні лиха й катастрофи, рух материків, зміна клімату Землі тощо), так і з боку суспільства (надмірне зростання населення, порушення екологічних зв'язків, нерозумне використання природних багатств та ін.). По-друге, суперечностями в самому суспільстві. Це можуть бути суперечності, які виникають між різними спільнотами і соціальними групами внаслідок розбіжності їхніх інтересів, або суперечності між різними сферами суспільного життя (наприклад, матеріального і духовного, економічного й політичного) чи різними суспільними явищами (новаторством і традицією в культурі, продуктивними силами й виробничими відносинами в економіці, бідністю й багатством в соціальній сфері тощо).

1. Сутність і причини виникнення глобальних проблем.

Усі людські (суспільні) проблеми можна розділити також на локальні й глобальні. Локальними називаються такі проблеми, які стосуються лише певної групи людей або якоїсь країни, певної місцевості. Глобальні ж проблеми – це ті, що пов'язані з існуванням усього людства і гострота яких тією чи іншою мірою відчувається на всій Земній кулі. Щоправда, цю відмінність не слід абсолютизувати, тому що, як правило, та чи інша глобальна проблема в різних регіонах або в різних країнах залежно від їх особливостей може проявлятися по-своєму і виступати як локальна.

Водночас і локальні проблеми так чи інакше визначаються глобальними проблемами, слугують формою їхнього вияву. Нерозуміння чи неврахування взаємозв'язку локальних і глобальних проблем та їхнє протиставлення можуть призвести до прийняття неправильних практичних рішень, політичних помилок і навіть соціальної шкоди. Згадаймо хоча б так звані локальні війни, які розпочинаються з метою вирішення тих чи інших місцевих проблем, які суперечать законам людяності і завдають школи всьому людству.

Водночас глобальні проблеми сучасності мають свої певні особливості. По-перше, якщо раніше виникнення глобальних проблем спричинялося переважно природними факторами, то в нашому столітті вони породжені в основному людською діяльністю: зростанням технічної могутності людства та його посиленням і неконтрольованим тиском на природне середовище, виготовленням і накопиченням зброї масового знищення, зневажливим використанням природних багатств, урбанізацією й неконтрольованим зростанням населення, розвитком засобів транспорту, зв'язку тощо.

По-друге, ніколи раніше глобальні проблеми не сягали протягом короткого терміну такої загрозливої гостроти і не потребували для свого розв'язання швидкого об'єднання свідомих зусиль усього людства і таких величезних витрат.

По-третє, глобальні проблеми сьогодні – найважливіші серед усіх інших проблем нашого світу і саме вони визначають його обличчя на зламі століть і тисячоліть. Тому необхідно зупинитися на їхній характеристиці детальніше.

2. Найважливіші глобальні проблеми сучасності. Будь-яка з глобальних проблем сучасності – надзвичайно складна і важлива. Тому далі ми спочатку розглянемо проблеми, які виражають сучасні суперечності між природою і суспільством, а вже потім — «внутрішні» проблеми самого людства.

Чи не найважливішою з глобальних проблем в другій половині ХХ століття стала **екологічна проблема**. Вона викликана різким загостренням суперечностей між природою і суспільством внаслідок надмірного і не контрольованого впливу на природу з боку суспільства, що поставило під загрозу існування як біосфери, так і самих людей. Негативні наслідки цього впливу проявляються в порушенні природних процесів і екологічних зв'язків, у забрудненні навколишнього середовища, у вимиранні представників флори й фауни і, нарешті, у поширенні відхилень у розвитку і масових захворюваннях серед людей.

Найзагрозливіша із цих ознак, на думку спеціалістів, є зміна складу атмосфери і, внаслідок цього, потепління клімату («парниковий ефект»), яке може призвести до розтавання льодів і різкого підвищення рівня океану. Занепокоєння викликають також забруднення навколоземного простору залишками космічних апаратів; скорочення озонового шару, який захищає все живе на Землі від жорсткого ультрафіолетового випромінювання Сонця;

забруднення нафтовою плівкою морів і океанів; знищення лісів, які є головними «фабриками» кисню.

За останні 500 років людиною було знищено близько 2/3 лісів, які покривали Землю. Половина пустель, які становлять зараз 10 % земної поверхні – також наслідок людської діяльності. Щорічно на земній кулі зникає по одному виду тварин і рослин. У багатьох річках і озерах внаслідок їхнього отруєння шкідливими відходами виробництва не залишилося нічого живого. Під загрозою забруднення перебувають навіть моря та океани. Приблизно 1,7 млрд. людей страждають від нестачі чистої питної води.

Основна причина цього – хижацьке ставлення до природи та недосконале виробництво. Із 100 умовних одиниць взятої з природи речовини в готову продукцію переробляється лише 3-4 одиниці, а решта 96-97 – потрапляють у природу у вигляді відходів, забруднюючи її, порушуючи в ній зв'язки, що склалися мільйонами років. Негативний вплив на екологічну ситуацію здійснює і об'єктивний розвиток суспільного виробництва в цілому, розвиток цивілізації: збільшення обсягу транспорту, зростання міст, створення штучних водойм, зміна русел річок та ін. Отже, часом те, що є благом для людини, обертається бідою для природи.

Забруднення навколишнього середовища, у свою чергу, згубно позначається на здоров'ї самих людей. Більшість ракових, серцево-судинних, психічних, алергічних та інших захворювань, різке погіршення зору спричинені саме цим. Відтак у кожному поколінні з'являється близько 6 млн. неповноцінних дітей. Тривалість життя мешканців великих міст, де зосереджено до 80 тис. населення економічно розвинутих країн, скорочується з кожним роком.

Надзвичайно складна екологічна ситуація склалася на сьогодні в Україні. Внаслідок непродуманої меліорації зіпсовано 60 % чорноземів, зникло понад 14 тисяч малих річок. Ще у 1990 р. були визнані екологічно неблагополучними 14 міст: Горлівка, Дзержинськ, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Кривий Ріг, Луганськ, Макіївка, Маріуполь, Одеса, Київ, Рубіжне, Сіверськодонецьк, Слов'янськ. Місто Київ, яке вважалось одним із найчистіших міст Європи, за шкідливими викидами у повітря тепер значно випереджає не лише західноєвропейські столиці, а й великі промислові міста в Україні. У передкризовому стані, на думку спеціалістів, перебуває і оспіваний поетами красень Дніпро. Внаслідок погіршення екологічної ситуації зменшуються середня тривалість людського життя і народжуваності, значно зростають онкологічні захворювання і вроджені вади серед дітей.

Особливо різко погіршилася екологічна ситуація в Україні у зв'язку з Чорнобильською трагедією, внаслідок якої, лише за офіційними даними, постраждало понад 4 млн. людей. Десятки районів Київської, Житомирської, Чернігівської, Рівненської і Волинської областей забруднені радіонуклідами. У зонах підвищеної радіації проживають сотні тисяч дітей. Це також одна з головних причин того, що дитяча смертність в Україні тепер удвічі вища, ніж у розвинутих країнах світу.

Усі наведені приклади свідчать про те, що розв'язання екологічної проблеми – першочергове завдання сучасного людства. Природно, що вона не може не викликати занепокоєння у всьому світі. Це знаходить своє відображення в поширенні різних громадських рухів за охорону природи, у вимогах проводити активнішу природоохоронну політику й застосовувати суворіші засоби покарання до порушників екологічних вимог, здійснювати екологічну переорієнтацію економіки тощо.

Не менш важливе значення для сучасного людства має також розв'язання енергетичної та ресурсної проблем.

Інтенсивний розвиток сільського господарства і, особливо, промисловості характеризується постійним збільшенням енергоспоживання. І особливо стрімко воно зросло у ХХ столітті. За деякими даними, за останні 50 років людство використало 2/3 всього палива, добутого за час його існування. Це призвело до швидкого використання найбільш доступних родовищ паливних ресурсів. Подальший розвиток енергетики на основі викопного палива – вугілля, нафти і газу, не наголошуючи вже про його збитковість для природи і здоров'я людей через шкідливі викиди, призводитиме до значного подорожчання електроенергії. Тому перед людством постало завдання використання екологічно чистіших і дешевших альтернативних видів енергії – атомної, сонячної та інших. Проте це також дуже складна проблема, оскільки її розв'язання вимагає надійної безпеки і величезних витрат. Як додаткові заходи пропонуються також ефективніше і раціональніше використання енергії, зменшення шкідливих викидів в атмосферу, створення єдиної міжнародної системи енергопостачання тощо.

Ресурсна проблема пов'язана з недостатньою забезпеченістю сировинними компонентами процесу виробництва і життєдіяльності людей. Зараз у різних країнах світу гостро відчувається нестача як відновних (води, повітря, продуктів рослинного й тваринного світу), так і невідновних (корисних копалин, мінеральної сировини) природних ресурсів. Під загрозою зникнення перебувають 10 % рослин і 30 % усіх видів тварин планети. Споживання і забруднення води постійно збільшується із зростанням господарської діяльності. В атмосфері загрозово зростає частка вуглекислого газу і зменшується частка кисню. Подвоєння світового видобування корисних копалин після 1950 р. відбувається в середньому кожні 15 років. Якби всі країни, що розвиваються, використовували мінеральні ресурси на рівні Сполучених Штатів (з розрахунку на душу населення), то відомі тепер запаси природного газу вичерпались би через 5 років, нафти — через 4 роки, міді — через 9 років і т. д.

Якими ж можуть бути шляхи вирішення ресурсної проблеми? На думку вчених, це, окрім здійснення природоохоронних і природо відтворюючих заходів, створення безвідхідного виробництва і зниження матеріаломісткості продукції. Ще перспективнішим вважається освоєння ресурсів Світового океану і космічного простору. Ця проблема теж має глобальне значення через надзвичайну важливість для всього людства і через необхідність об'єднання зусиль різних країн для її вирішення.

Однією з актуальних глобальних проблем сучасності є й **проблема ліквідації небезпечних хвороб**. Незважаючи на досягнення й успіхи медицини, стан людського здоров'я на планеті лишається вкрай напруженим. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), кожний п'ятий житель Землі або хворіє, має погане здоров'я, або страждає від недоїдання. Внаслідок негативних змін у навколишньому середовищі значно збільшилися онкологічні, психічні, серцево-судинні, шкіряні, шлункові та інші захворювання. На початку 80-х років на кожних 100 немовлят 11 мали різні вроджені дефекти. Проте сама по собі медицина безсила ефективно боротися із цими захворюваннями, її зусилля можуть стати успішними лише за умови поліпшення загального природного фону життєдіяльності людей, зміни способу їхнього життя, утвердження справжніх моральних цінностей.

Однією з причин загострення згаданих глобальних проблем можна вважати різке **збільшення чисельності народонаселення**. Після 1950 р. населення Землі зросло більше, ніж за весь попередній час існування людства. Сьогодні на Земній кулі щодня народжується близько 200 тис. дітей, а протягом трьох років з'являється таке число нових людей, скільки їх жило у стародавньому світі.

Стрімке зростання населення, або так званий демографічний вибух, пояснюється розвитком продуктивних сил, відносним поліпшенням побутових умов порівняно з відповідними умовами стародавнього світу: медичним обслуговуванням людей, збільшенням тривалості життя тощо. Але у цьому зв'язку виникає наступна глобальна демографічна проблема: чи не стане найближчим часом «тісно» на Земній кулі?

Як вважають сучасні вчені, людство повинно навчитися керувати процесом свого відтворення, зокрема свідомо регулювати чисельність населення. Для простого відтворення населення необхідно, щоб у кожній сім'ї було 2-3 дитини, в той час, як у країнах Західної Європи, що є типовим і для України, переважають однолітні сім'ї і зростає кількість бездітних, що загрожує депопуляцією, тобто зменшенням населення цих країн. Одним із можливих шляхів розв'язання цієї проблеми визнається прийняття національних програм планування сім'ї.

Нерівномірне зростання населення в різних регіонах Землі супроводжується збільшенням розриву у рівні їхнього розвитку. Якщо співвідношення частки національного доходу на душу населення у розвинених країнах і країнах, що розвиваються, у 50-х роках становило 10 : 1, то до кінця ХХ століття воно сягнуло приблизно 15 : 1. Це породжує ще одну глобальну проблему сучасності – необхідність подолання відсталості країн, що розвиваються. Без вирішення цієї проблеми людство, чисельність якого перевищує вже близько млрд. осіб, вступило у ХХІ століття із 1 млрд. голодуючих, 1 млрд. неписьменних, 1 млрд. безробітних і 1,5 млрд. обездолених, які існують за межею бідності.

Стрімке зростання населення висунуло в розряд глобальних і продовольчу проблему. Не хочеться вірити, але, як стверджує статистика, кожні дві секунди у світі вмирає від голоду дитина! Крім тих людей, які

постійно голодують (а це, за різними підрахунками, приблизно кожний 6-10-й), ще більше недоїдають або харчуються неповноцінно. На жаль, останнє характерно нині й для України. Якщо у розвинутих країнах добове споживання їжі становить в середньому 3300 калорій, то в країнах, що розвиваються, – не більше 2200 калорій при мінімальній нормі, визначеній органами ООН, у 2400 калорій.

Можливими шляхами розв'язання цієї проблеми вважаються: «індустріалізація» сільського господарства, освоєння харчових ресурсів Світового океану, створення штучних продуктів харчування за рахунок запровадження біотехнології тощо.

Найголовнішою «внутрішньою» проблемою сучасного людства є **збереження миру і відвернення воєн**. У ХХ столітті, як ніколи раніше, загострилися суперечності між різними соціальними системами, класами, націями і державами, що і призвело до виникнення двох світових і багатьох локальних воєн, у яких загинуло понад 100 млн. людей. Спроби вирішувати свої проблеми і відстоювати свої інтереси шляхом насильства – загарбання чужих територій і природних багатств, нав'язування своєї волі з позиції сили іншим – явище, типове для всієї людської історії.

Вироблення й удосконалення зброї масового знищення (хімічної, біологічної, ракетно-ядерної) і звичайного озброєння поглинають значні матеріальні й інтелектуальні ресурси, які так потрібні для вирішення глобальних проблем (наприклад, лише п'ятої частини загальносвітових воєнних витрат було б достатньо, щоб розв'язати проблему голоду на Землі). Розповсюдження зброї по всій планеті створює нові осередки нестабільності й напруженості. Тому лише припинення гонки озброєнь, повне ядерне роззброєння, зміцнення міжнародної стабільності на рівних засадах для всіх можуть призвести до збереження миру й остаточного зникнення загрози ядерної війни.

Серйозну проблему сучасного людства становить і **проблема глобальної злочинності**. Це, насамперед, індивідуальний, організований та міжнародний тероризм (лише з 1970-1989 р. було здійснено 36 тисяч терористичних актів), злочини наркобізнесу (щорічні доходи від якого оцінюються в 500 млрд. доларів), електронні злочини (втрати від яких лише в США сягають від 5 до 10 млрд. доларів на рік) та інші. Як зазначалося в матеріалах ООН, без ефективною програми протидії, злочинність, яка дедалі більше набуває статусу міжнародної й організованої, може стати серйозною загрозою для соціального й економічного розвитку багатьох країн, зруйнувати демократичні засади їхньої державності. Тому існує необхідність у згуртуванні країн світової співдружності в боротьбі із організованою злочинністю, яка стоїть на перешкоді прогресу людства.

До найважливіших проблем сучасності належить і **проблема збереження й розвитку людської культури, її уніфікація і масовизація**, руйнування культурних пам'яток і заміна справжніх культурних цінностей низькопробними підробками, в яких пропагуються не людяність і гуманність,

а жорстокість і насильство, ведуть людство до бездуховності, втрати розуміння людиною свого високого призначення.

Розвиток культури та її ефективний вплив на людину неможливі без повноцінної освіти. Проте, незважаючи на збільшення в світі частки грамотного населення – з 61 % в 1960 році до 85 % (за прогнозом ЮНЕСКО) в кінці XX століття, а чисельність неписьмених за цей період зросла майже до 1 млрд. осіб.

Негативну роль у цьому питанні відіграє також будь-яке нехтування й придушення прав національних культур, через які лише й можуть відбуватися розвиток і збагачення загальнолюдських культурних цінностей. Тому лише рівноправне існування національних культур, їхня активна взаємодія можуть посприяти їхньому взаємозбагаченню і водночас – плідному розвитку культури сучасного людства.

ВИСНОВОК. Умови і можливі шляхи розв'язання глобальних проблем сучасності. Аналіз змісту глобальних проблем сучасності свідчить про те, що жодна з них окремо, а тим більше всі вони разом не можуть бути вирішені без об'єднання зусиль світової громадськості. Перш за все, це необхідність об'єднання матеріально-фінансових ресурсів. За підрахунками вчених, на вирішення глобальних проблем сучасності людство вже тепер має витратити понад 1 трлн. доларів США щорічно, що втричі перевищує суму річного приросту валового національного продукту країн світу в цілому. Підрахунки дуже невтішні. Але щоб вижити, людство має вирішити і цю проблему. Найдієвішими кроками тут вважаються: зниження воєнних витрат і вивільнення частки необхідних ресурсів; розробка наукових принципово нових технологій; поетапне розв'язання глобальних проблем із урахуванням їх гостроти в різних країнах і регіонах світу.

По-друге, успішне розв'язання глобальних проблем сучасності потребує тіснішої плідної співпраці різних країн у сфері міжнародних відносин: різкого підвищення ролі міжнародних органів і суспільних рухів, зміни пріоритетів у міжнародній політиці, яка повинна стати ареною захисту не лише вузько національних, а й загальнолюдських інтересів.

По-третє, крім співпраці в економічній і політичній сферах, людство має об'єднати і свої величезні інтелектуальні сили, спрямувавши їх на пошуки ефективних шляхів розв'язання глобальних проблем.

Також необхідна тісна співпраця у сфері масової інформації й освіти. Представники усіх нині існуючих і наступних поколінь повинні перейнятися глибоким розумінням кризової ситуації, що склалася на планеті: тим, що сучасне людство може або спільно вижити, або спільно загинути, і на основі цього розуміння виробити відповідне ставлення до природи та інших людей. Реалізація ж можливості мирного співіснування і плідної співпраці у вирішенні глобальних проблем і в економіці, і в політиці, і в культурі всіх народів планети потребує вироблення нової – сучасної концепції людини й світу і на її основі – формування загальнолюдського (планетарного або глобального) мислення. На розв'язання цього завдання спрямовуються зараз

освітні програми в різних країнах світу. В Україні така програма розробляється насамперед в рамках курсу «Людина і суспільство».

Питання для самостійного опрацювання:

1. Які проблеми людства називаються глобальними? Які причини виникнення цих проблем? У чому полягають особливості глобальних проблем сучасності?
2. Схарактеризуйте найголовніші («зовнішні» і «внутрішні») глобальні проблеми сучасного людства. Порівняйте рівень гостроти цих проблем у світі та в Україні. Через які негативні явища проявляються ці проблеми у вашому регіоні? Що вже робиться і що, на вашу думку, потрібно зробити для подолання цих явищ?
3. Поясніть, чому лише спільними зусиллями народи Землі можуть розв'язати глобальні проблеми?
4. Чи виключає необхідність формування планетарної або глобальної свідомості потребу у розвитку національної свідомості? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Викладіть письмово вашу думку про те, чи сприяє вивчення курсу «Соціальні проблеми сучасного суспільства» формуванню у вас поглядів та ідей, необхідних для розв'язання не лише глобальних, а й інших життєвих проблем?

Список рекомендованої літератури:

1. Власов В. І. Глобалізація і глобальна продовольча проблема / В. І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 15-22.
2. Власов В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері / В. Власов // Економіка України. – 2006. – № 3. – С. 75-80.
3. Гайдуцький А. П. Міжнародні інвестиційні процеси у розв'язанні глобальної продовольчої проблеми / А. П. Гайдуцький // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1. – С. 111-121.
4. Ляшенко Д. О. Глобальні проблеми сучасності та їх можливий прояв в Україні / Д. О. Ляшенко // Український географічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 63-68.
5. Олійник Я. Глобальні проблеми людства : контексти виникнення / Я. Олійник // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 38. – С. 3-4.
6. Сиротенко А. Глобальні проблеми людства / А. Сиротинко // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 1. – С. 11-16.
7. Хефлин Г. Тревога в 2000 году : бомбы замедленного действия нашей планете / Г. Хефлинг ; пер. с нем.: М. С. Осиповой, Ю. М. Фроловой ; авт. предисл. С. Б. Лавров. – М. : Мысль, 1990. – 270 с.

Лекція 8. Демографічна проблема сучасного суспільства

План лекції

1. Демографічний стан і проблеми відтворення населення України.
2. Соціально-демографічне становище в Україні.

Ключові поняття і терміни: демографія, відтворення, населення, проблема, діти, смертність, народжуваність, економічна криза.

Анотація. Населення було, є і буде головною складовою будь-якої держави. Тому вивчення особливостей розміщення населення, кількості трудових ресурсів, статево-вікової структури – вкрай важливе завдання. Адже населення формує, власне, демографічний потенціал, без якого не мислимий розвиток жодної з країн чи світового господарства в цілому.

1. Демографічний стан і проблеми відтворення населення України. Дослідженнями доведено, що кількісні та якісні показники відтворення населення визначаються чинниками зовнішнього середовища, насамперед умовами життя. Для нашої держави характерний великий діапазон коливання цих умов і відповідно істотні територіальні відмінності в рівнях і динаміці показників відтворення населення.

З метою уникнення впливу суб'єктивних чинників це завдання було виконано не для кожної окремої людини, а для сукупності людей, тобто населення певних населених пунктів або територій. Щоб мати об'єктивну картину, логічно об'єднати населені пункти або території з близькими соціально-економічними й екологічними умовами проживання в групі, а потім для кожної з них визначити сезонні значення чинникових ознак (тобто перелічених соціально-економічних та екологічних умов) і результативних (тобто показників народжуваності, смертності, прибуття, вибування, здоров'я та ін.).

Одним із найголовніших методологічних прийомів є врахування постійної зміни та розвитку явищ і процесів, що визначають характер відтворення населення. Під час поступального розвитку суспільства змінюються економічна база, суспільні відносини та всі чинники, що становлять об'єктивні умови відтворення населення, а також змінюють тенденцію його розвитку.

Нині відтворення населення України характеризується як демографічна криза. Причини цієї кризи формувалися протягом багатьох років, але її поглибила економічна криза в Україні.

Перші прояви демографічної кризи в Україні спостерігалися вже в 1970-1980 роках – початок депопуляції у сільській місцевості, зменшення середньої тривалості життя, зростання смертності тощо – змінювалася чисельність населення за рахунок природного та міграційного рухів.

І нині немає підстав для очікування швидкого зростання чисельності населення. З одного боку, дуже низький порівняно з розвиненими країнами рівень народжуваності; із другого – характерний для слаборозвинених країн високий рівень смертності, особливо осіб працездатного віку. Смертність населення за останні десять років збільшилася на 21 відсоток.

Старіння населення у 1990-х роках відбувалося переважно «знизу» внаслідок зниження народжуваності, старіння «зверху» повною мірою стримувалося скороченням середньої тривалості життя. За рахунок цього збільшується частка населення старше пенсійного віку, особливо серед жінок.

Якщо в 1990 році показник народжуваності дорівнював 53,2 на тисячу жінок, то у 2000-му – 31,2. Аналіз цих даних у регіонах України свідчить, що зниження народжуваності не пов'язане зі старінням населення, а зумовлюється регулюванням народження жінками, тобто із соціальними умовами.

Показники відтворення населення в Україні слід оцінювати як українські. Народжуваність компенсує смертність на 51 відсоток, тобто відтворення населення забезпечується лише наполовину. Навіть у селах, де традиційно народжуваність вища, ніж у містах, із 1993 року показник вичерпної плідності опустився значно нижче за межу простого відтворення населення. Водночас дітородна активність продовжує знижуватися.

Якщо наслідки міграційного руху населення можуть змінюватися одночасно, то процеси природного відтворення населення складні і для початку позитивних зрушень у них необхідна тривала цілеспрямована соціально-демографічна політика.

Ці процеси не можуть не викликати глибокого занепокоєння. Якщо до 1991 року народжуваність в Україні перевищувала смертність, то тільки в 2002 році людей померло на 373 тисячі більше, ніж народилося. Сумарний коефіцієнт народжуваності, тобто кількість дітей, народжених однією жінкою впродовж життя, знизився за цей час від 1,9 до 1,1, а в містах – від 1,8 до 0,9.

Отже, в суспільстві останніми роками не забезпечується навіть просте відтворення населення. Аналітики вважають, що до 2026 року чисельність населення в Україні може зменшитися ще на 5-8 мільйонів, до 43,3 мільйона за оптимістичним варіантом чи навіть до 40,3 мільйона – за песимістичним. Фахівці ООН називають ще тривожніші цифри. Ситуація ускладнюється тим, що серед населення скорочується й частка людей працездатного віку.

З 1989 року ймовірність прожити сповна свій працездатний вік скоротилася від 81 відсотка до 74, зокрема в чоловіків – від 73 до 63 відсотків. Хоч як прикро визнавати, але поповнення робочої сили дедалі менше покриває її природне зменшення.

В Україні катастрофічно погіршився й стан здоров'я населення, лише 60 відсотків якого вважалися, за даними 2001 року, умовно здоровими.

Небезпечних масштабів набули так звані соціальні хвороби – туберкульоз, СНІД, психічні розлади, а також травматизм і отруєння

сурогатами алкоголю та наркотиками. Серцево-судинні захворювання та інсульти набувають статусу соціальних. Від хвороб люди в Україні помирають на кілька років раніше, ніж в економічно розвинених країнах.

На демографічній ситуації, безперечно, позначилося й посилення міграційних процесів. З одного боку, це еміграція в прямому розумінні слова, вплив за кордон у пошуках кращої долі великої кількості найактивніших за репродуктивними можливостями та з економічною перспективою людей (інші там просто не потрібні), майже чверть із яких мають вищу освіту. З другого – це величезні масштаби тимчасової трудової міграції. За даними експертів, за межами України шукають роботу, засобів до існування від 5 до 7 мільйонів наших громадян.

Відповідно, проблема ускладнює становище з укомплектуванням вітчизняних Збройних Сил, інших складових військової організації держави. До армії, що фактично стала селянсько-робітничою, приходять поповнення переважно з бідних сімей, у третини якого діагностують по два захворювання, в кожного дев'ятого – три, у 5 відсотків – по чотири й більше. Мінімально необхідному рівню не відповідає фізична підготовка 70 відсотків призовників, майже п'ята частина з них мають, за офіційною термінологією, «дефіцит маси тіла», тобто є дистрофіками. Ледве не половина військовослужбовців першого року служби не готові психічно виконувати службові обов'язки. Додамо також, що в 2002 році близько 15 відсотків нового поповнення Збройних сил не мало повної середньої освіти. Лише за рік цей негативний показник погіршився на 5 відсоткових пунктів.

Кризовий стан економіки, втрата мільйонами людей, відкинутих за межу виживання, впевненості у своєму майбутньому й майбутньому своїх нащадків, деморалізація суспільства зумовлюють поглиблення демографічної кризи, посилюють депопуляційні тенденції, а демографічна криза, своєю чергою, гальмує вихід суспільного організму зі стану тотального знесилення, паралізує волю, фізичні, моральні сили значної частини населення, яке через це втрачає здатність бути активним суб'єктом оздоровлення економіки і всього суспільного буття.

Як наслідок, наше суспільство опинилося перед загрозою перейти критичний поріг, за яким – демографічна катастрофа, і відвернути її ми зобов'язані будь-що. Зрозуміло: вихід із такої ситуації можливий лише за радикального поліпшення стану демографічної ситуації у масштабах усієї держави.

Найбільш руйнівні демографічні явища виявилися після 1991 року. Найзагрозливішою була смертність від зовнішніх причин, тобто це смерті, якої могло б не бути. У 1991-2002 роки на виробництві загинули 21 тисяча осіб, від дорожньо-транспортних пригод, убивств, самогубств, отруєнь, утоплень, пожеж – ще 830 тисяч. За десять років – 850 тисяч. Тому апологетична позиція, мовляв, демографічна криза – це наслідок минулого, демобілізує суспільство щодо сьогоднішніх загроз.

Масштаб нинішньої демографічної депресії неможливо пояснити лише відомими соціально-економічними та медичними чинниками. Яка ж причина

смертності і надзвичайно низької народжуваності? На нашу думку, вона полягає в соціально-психологічному й моральному стані суспільства. Населенню ніхто не пояснив замислу економічних і політичних перетворень і що на них чекає в майбутньому.

За даними досліджень, 72 відсотки громадян зазначають, що не впевнені у власному майбутньому. Лише 12 відсотків вважають, що найближчого року їхнє життя більш-менш налагодиться. Люди не витримують безпросвітнього життя. Масовими стали зневіра, невтішність, озлоблення. Найхарактернішими ознаками сьогодення, за оцінками громадян, є розвал економіки (55 відсотків), хабарництво (55 відсотків), безробіття (49 відсотків), зубожіння населення (47 відсотків).

У повсякденному житті окремої людини та сім'ї виникають страхи, соціальні фобії. Українські громадяни бояться: безробіття (76 відсотків); зростання цін (75 відсотків); невиплати зарплати (69 відсотків); зростання злочинності (60 відсотків); голоду (53 відсотки). За таких умов ціла нація втратила сенс буття і вже як наслідок – різке скорочення народжуваності, зростання смертності, масова еміграція.

Останніми роками людство переживає демографічний перехід. Це суттєве явище полягає в різкому збільшенні швидкості росту популяції, яке змінюється на стрімке її зменшення, опісля чого населення стабілізується у своїй чисельності. Цей перехід уже здійснили так звані розвинені країни. Тепер схожий процес відбувається в країнах, що розвиваються.

Сьогодні населення світу збільшується на 1,6% у рік за абсолютного приросту близько 90 млн. Якщо відносне зростання знижується від свого максимального значення 2,1%, досягнутого в 1960–ті роки, одразу після світових воєн, то абсолютний приріст збільшуватиметься й досягне 95–105 млн. у рік на початку нового тисячоліття, лише потім відбудеться його різке спадання. У сучасному взаємопов'язаному й взаємозалежному світі цей перехід завершиться менш ніж через 100 років і відбудеться набагато швидше, ніж у Європі, де аналогічний процес розпочався в середині XVII ст.

Подолання цієї несприятливої демографічної ситуації пов'язане з проведенням активної соціальної та демографічної політики, що ґрунтується на міцній економічній базі. Демографічна криза в Україні є надзвичайно гострою та болючою. Погіршилися майже всі демографічні показники, зокрема характеристики природного руху населення. Окремі компоненти кризового стану демореальності формувалися протягом багатьох десятиліть, задовго до сучасних політичних і соціально-економічних змін. Вони є результатом глибоких деформацій у житті суспільства. Проблема народжуваності була досить болючою і в передкризовий період. Сучасна соціально-економічна криза лише прискорила й посилила негативні тенденції в її динаміці та структурі. Слід зазначити, що зменшення народжуваності в Україні було характерним для всього XX століття.

Припускають, що протягом прогнозованого періоду тенденції народжуваності в регіонах України формуватимуться як результат взаємодії змін чисельності та вікової структури жінок у фертильному віці та розвитку

репродуктивної поведінки населення, що залежить від бажання мати дітей, фізіологічних можливостей людського організму, а також від добробуту сімей і загального стану економіки.

За оптимістичним варіантом передбачається зниження смертності в усіх без винятку статево-вікових групах населення, зокрема й найстарших. Відмінність варіантів полягає у тому, що оптимістичний сценарій передбачає поступове зниження смертності в усіх статево-вікових групах населення, зміщення інтенсивності смертності у старші вікові групи, подальше зростання середньої очікуваної тривалості життя населення.

Песимістичний варіант і є спробою врахувати поворотну точку в динаміці основних показників смертності. Переважно він ґрунтується на припущенні, що за переписом чисельність населення виявиться меншою, ніж за даними поточного обліку. Поправка коефіцієнтів на нову базу може помітно знизити рівні очікуваної тривалості життя під час народження населення України. Цю ймовірність і враховує песимістичний варіант прогнозу смертності.

Отже, закономірністю сучасних демографічних процесів в Україні є динамічне зменшення населення, спричинене низкою основних чинників, серед яких найважливішим слід вважати низький рівень народжуваності, що зумовлений, у свою чергу, соціально-економічними чинниками. У цій ситуації вбачається доцільним розроблювати концепції подовження віку проживання населення шляхом формування концепції здорового способу життя, активно впроваджуючи її із застосуванням стимуляційних та адміністративних (обмеження права вживання алкоголю й тютюну, посилення боротьби з наркоманією та алкоголізмом тощо) механізмів.

2. Соціально-демографічне становище в Україні. Сьогодні соціально-демографічне становище в Україні викликає велике занепокоєння. Спостерігаються труднощі з наповненням дохідної частини державного бюджету, практично не поліпшується фінансове становище більшості підприємств. Зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій в Україну засвідчує збереження несприятливого інвестиційного та підприємницького клімату в Україні. Всі вищезазначені чинники не могли не здійснити негативний вплив на рівні зайнятості та доходів населення.

Розгляд даної теми є актуальним, бо в сучасній економічній ситуації, коли загострюються суперечності в усіх галузях народного господарства, скорочується виробництво, зростає безробіття, знижується життєвий рівень населення, існує необхідність концентрації зусиль на вирішенні найбільш гострих проблем, розробці нових механізмів реалізації соціальної політики.

Згідно з даними офіційної статистики, чисельність населення, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності, скоротилася протягом 2005-2009 рр. на 4,8 млн. чоловік і становила у 2009 році 20 191,5 тис. чоловік. Останнім часом спостерігається тенденція до поступового скорочення частки зайнятих на підприємствах державної форми власності та її збільшення в недержавному секторі економіки.

Офіційна статистика безробітних: рівень безробіття (за методологією МОП) економічно активного населення працездатного віку в середньому за I півріччя 2010 р. склав 9,2%. Рівень зареєстрованого безробіття, розрахований по відношенню до населення працездатного віку, на 1 листопада 2010 р., склав 1,4%. Допомогу з безробіття отримує ледве більше половини безробітних. Це означає, що остання половина безробітних вже більше року не може знайти роботу.

Негативні тенденції в динаміці зайнятості, доходів та споживання населення знайшли своє відображення у погіршенні основних показників відтворення населення, стану його здоров'я і, в результаті, зниження демографічного, трудового та соціального потенціалу країни. Можна констатувати, що, крім економічної, Україна переживає ще й глибоку соціально-демографічну кризу, яка загрожує країні непередбачуваними наслідками у майбутньому. Водночас навряд чи можна вважати обґрунтованими твердження про обумовленість демографічної кризи чинниками, які сформувалися ще до 90-х рр.

Соціально-демографічна ситуація в Україні, яка в період після проведення Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку (МКНР, 5–13 вересня 1994 р.) нестримно загострювалася, і через півтора десятиліття залишається вельми складною і неоднозначною.

Серед недоліків формування і реалізації соціально-демографічної політики директор Інституту демографії і соціальних досліджень НАНУ, зокрема, назвала відсутність правильно вибраних пріоритетів при фінансуванні і реалізації цільових комплексних програм (у тому числі відсутність у ряді випадків окремого цільового фінансування на їх здійснення), декларативний характер ряду соціальних програм, непослідовність в їх реалізації; недостатність комплексності і координації дій при вирішенні соціально-демографічних проблемі.

За останній рік українців стало менше ще на 16,6 тис. Проте, пенсіонерів стало на 1 млн. більше.

Для сучасного етапу демографічного розвитку України характерне повсюдне скорочення народжуваності, особливо інтенсивне у великих містах.

В умовах економічної кризи зростає значущість державної політики стосовно регулювання доходів населення і, передусім працюючого населення, спрямованої на зупинення подальшого зниження рівня та утримання їх на базовому рівні, формування у населення впевненості у завтрашньому дні.

З огляду на це, результативними заходами є: подолання інфляції; подолання дефіциту державного бюджету; зниження податкового навантаження на платників податків (Україна у 2009 р. в рейтингу Forbes посіла останнє, 127-ме місце за податковим навантаженням) з метою підвищення попиту споживачів і валових приватних внутрішніх інвестицій; подолання штучного заниження вартості робочої сили; встановлення мораторію на надання нових пільг для населення; підтримання існуючого

рівня соціальних виплат; індексація заробітних плат і пенсій з врахуванням індексу споживчих цін з метою підтримання купівельної спроможності населення; наближення рівнів соціальних гарантій до світових мінімальних стандартів; створення сприятливого інвестиційного клімату (в Україні інвестиції в основний капітал у II кварталі 2009 р. зменшилися на 43,3 % порівняно з 39,5 % у I кварталі); заохочення впровадження інновацій з метою підвищення продуктивності праці; посилення державного регулювання процесів, спрямованих на подолання зростання розшарування населення за рівнем доходів; вжиття заходів щодо вирівнювання рівня доходів населення, зокрема середньомісячної заробітної плати за регіонами і видами економічної діяльності; забезпечити високий рівень зайнятості населення в регіонах України; реалізувати комплекс правових, організаційно-економічних заходів, спрямованих на легалізацію тіньових доходів; вдосконалення пенсійного забезпечення з використанням кращого світового досвіду.

Таким чином, враховуючи вищезазначене можна зробити висновок, що державі необхідно прийняти і запустити в дію програми, сприяючі підвищенню рівня народжуваності, підвищенню ефективності статевого виховання і надавати допомогу молодим сім'ям. Для вирішення цього необхідно: встановлення мінімальних нормативів витрат держави на охорону здоров'я; розширення переліку тих видів витрат у сфері охорони здоров'я і культури, які включаються в поняття «захищені статті бюджету» – витратні статті, які фінансуються першочергово, і т.п.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Яка загальна характеристика демографічної ситуації у світі та в Україні?
2. Основними причинами зниження народжуваності в Україні вважають...
3. За допомогою яких основних демографічних показників можна оцінити суспільне здоров'я населення?
4. Що таке середня тривалість життя людини?
5. Що таке народжуваність? Які основні причини зниження народжуваності?
6. Які основні причини смертності працездатного населення?
7. Соціально-демографічний стан України: характеристика, проблеми та перспективи.

Список рекомендованої літератури:

1. Лібанова Е. М. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / Е. М. Лібанова, О. І. Щербина. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 87 с.
2. Жилка Н. Стан репродуктивного здоров'я в Україні (медико-демографічний огляд)/ Жилка Н., Іркіна Т., Стащенко В. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – 68 с.

Лекція 9.

Проблема збереження й розвитку української культури

План лекції

1. Проблеми культурної та природної спадщини України.
2. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні та сучасна археологія.

Ключові поняття і терміни: культурна спадщина, культурні та природні цінності, архітектурні споруди, пам'ятки, ансамблі, об'єкти, монументальне мистецтво,

Анотація. Розширення меж культурної спадщини на початку XXI століття вимагає пошуку нових відповідей на запитання про взаємовідносини об'єктів культурної спадщини та їхніх споживачів. Світова спадщина ЮНЕСКО (англ. World Heritage) – це видатні культурні та природні цінності, що становлять надбання усього людства. Ці цінності перелічені в Списку ЮНЕСКО. У 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини (вступила в силу в 1975 р.). Ратифікували конвенцію на початку 1992 року 123 країни-члени ООН, в тому числі СРСР.

1. Проблеми культурної та природної спадщини України. Станом на вересень 2012 року у списку Світової спадщини знаходилося 962 об'єкти (зокрема 745 культурних, 188 природних і 29 змішаних) із 157 країн. Це окремі архітектурні споруди і ансамблі – Акрополь, собори в Ам'єні і Шартрі, історичний центр Варшави (Польща), Львова (Україна), Московський Кремль і Красна площа (Росія) та інші міста – Бразилія, Венеція разом із лагуною та ін.; археологічні заповідники – Дельфи та ін.; національні парки – Морський парк Великого бар'єрного рифу, Єллоустонський (США) та інші. Держави, на території яких розташовані об'єкти Світової спадщини, беруть на себе зобов'язання щодо їхнього збереження. Від України до цієї кількості входять такі пам'ятки: культурні – «Софія Київська – Києво-Печерська лавра» (внесено у 1990 р.), ансамбль історичного центру Львів (внесено у 1998 р.), об'єкт науково-культурної спадщини «Дуга Струве», що включає 4 геодезичні пункти: Баранівка (с. Баранівка, Хмельницька обл.), Катеринівка (с. Катеринівка, Хмельницька обл.), СтароНекрасівка (с. Стара Некрасівка, Одеська обл.), Фельштин (с. Гвардійське, Хмельницька обл.) (внесено в 2005 р.); та природні – Одвічні букові ліси Карпат (внесено у 2007 р.), Резиденція православних митрополитів Буковини і Далмації – визначна пам'ятка архітектури міста Чернівці, Україна (внесена 28 червня 2011 р.).

Завдяки цим пам'яткам Україна є учасником престижного клубу 157 країн світу, чії культурні або природні пам'ятки внесені до переліку

всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Водночас відсутність чіткої державної політики відносно охорони культурних та історичних цінностей призводить до занепаду і знищення безцінної спадщини.

Вже давно назріла необхідність врегулювати ці питання на державному рівні, адже крім усього іншого охорона культурно-історичної спадщини є не лише внутрішньою справою країни, але і частиною міжнародних зобов'язань України, невиконання яких може закінчитися виключенням українських пам'яток з престижного переліку ЮНЕСКО.

30 січня 2008 р. у Верховній Раді був зареєстрований законопроект «Про збереження об'єктів культурної та природної спадщини, включених і запропонованих для включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО».

Він передбачав:

1. Основні визначення термінів об'єктів культурної і природної спадщини, внесених і запропонованих до внесення до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;

2. Розробку чітких механізмів взаємодії спеціально уповноваженого центрального органу з питань охорони культурної спадщини з іншими державними і суспільними організаціями щодо узгодження з Центром усесвітньої спадщини ЮНЕСКО будь-яких будівельно-ремонтних робіт на території об'єктів культурної і природної спадщини.

Власне, другий аспект є одним з головних вимог ЮНЕСКО. Те, що до цих пір Україна не завжди виконує цю вимогу, свідчить про безвідповідальне відношення до своєї історичної спадщини. До цих проблем потрібно привертати увагу.

Але врегулювати ці питання на державному рівні не вдалося і досі. Вищезгаданий законопроект був відхилений Верховною Радою.

Крім того, до попереднього списку об'єктів (т.зв. Tentative List), які можуть претендувати на включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено 14 українських об'єктів:

- Ансамбль історичного центру Чернігова, IX–XIII ст.
- Шевченківський національний заповідник «Тарасова гора»
- Херсонес Таврійський, IV ст. до н.е. — XII ст.
- Український науково-дослідний інститут тваринництва степових районів «Асканія-Нова»
- Стара фортеця Кам'янець-Подільського
- Дендрологічний парк «Софіївка»
- Ханський палац у Бахчисараї та печерне місто Чуфут-Кале
- Кам'яна Могила
- Генуезька фортеця – фортеця в місті Судак (Крим, Україна)
- Астрономічні обсерваторії України
- Історичний центр і порт міста Одеси
- Кирилівська та Андріївська церква
- Дерев'яні храми України
- Генуезькі колонії у Північному Причорномор'ї

2. Проблеми охорони культурної спадщини в Україні та сучасна археологія. Україна може пишатися своєю історико-культурною спадщиною. На державному обліку нині перебуває понад 130 тисяч об'єктів історико-культурного значення. Ця величезна спадщина, закарбована в камені, бронзі, розповідає про нашу історію, героїчне минуле, його трагічні сторінки.

Одним з видів культурної спадщини є археологічні об'єкти. Це – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти, нескельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою.

Вітчизняні експерти у галузі археології запевняють: Україна є однією з найбагатших на археологічні пам'ятки країн Європи. Із загальної кількості об'єктів історико-культурного значення, що перебувають на державному обліку, пам'яток археології більше 57 тисяч. Україна не просто багата археологічними пам'ятками. Те, що в інших країнах представлено фрагментарно, на території нашої країни присутнє у вигляді цілих пластів.

Дослідження та збереження археологічних пам'яток набуває особливого значення. Воно закріплене в українському законодавстві, зокрема, у Законі України «Про охорону культурної спадщини», Законі України Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини», Законі України «Про охорону археологічної спадщини», Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини», які визначили правові основи діяльності в галузі археології та пам'ятко-охоронної сфери, та порядок регулювання суспільних відносин, пов'язаних із археологією.

Законодавство України про охорону археологічної спадщини передбачає, що усі пам'ятки археології, в тому числі ті, що знаходяться під водою, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, незалежно від форм власності території чи водного об'єкта, на яких вони розташовані, є державною власністю.

Законодавчі акти регламентують умови надання дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт. Передбачається, що проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою, здійснюються за дозволом центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Також наголошується, що дозволи на проведення археологічних розвідок та розкопок надаються за умови дотримання виконавцем робіт вимог охорони культурної спадщини та наявності у нього необхідного кваліфікаційного документа (відкритого листа), виданого Інститутом археології Національної академії наук України.

Серед усіх різновидів культурної спадщини – історичної, архітектурної, монументального мистецтва тощо – археологічна має одну суттєву особливість: археологічних пам'яток, навіть беручи до уваги, що нам вони відомі далеко не всі, вже ніколи не побільшає. І якщо людство ще створить чудові взірці архітектурного, монументального чи садово-паркового мистецтва, навряд чи нашу добу вивчатиме колись саме археологія. Продукція сучасних інформаційних технологій стане, врешті-решт, основним джерелом вивчення епохи світової глобалізації для істориків майбутнього. А археологічна спадщина залишиться приблизно в тих самих межах, у яких вона існує й сьогодні.

Ще одна особливість археологічної спадщини – неповторність кожного археологічного об'єкту (кургану, городища, поселення тощо) та неможливість його відтворення. Ця особливість яскраво проявляється під час проведення розкопок. Відомо, що основним, загальним принципом будь-якого наукового дослідження є положення, що результат, отриманий дослідником у ході експерименту, може бути повторений іншим дослідником у таких самих умовах. А в археології – ні. Основний метод дослідження археологічних пам'яток – розкопки – дає лише приблизні аналогії. Результат розкопок передбачити неможливо. Це й приваблює до археологічних пам'яток вчених-науковців. Але цінність знахідок часто буває не лише науковою. Відкриваються нові чудові витвори стародавнього мистецтва: розписний посуд, ювелірні прикраси, дивовижна зброя. А це вже приваблює до них іншу категорію пошуковців – так званих «чорних» археологів.

Зазначимо, що археологічна лихоманка з кожним днем охоплює дедалі більше українців. У надії зірвати своєрідний джек-пот люди різних професій намагаються дістати з надр землі реліквії, які пролежали там тисячоліття і за які колекціонери можуть віддати десятки тисяч доларів.

«Археологічний товар» із України наповнює чорний ринок США та європейських держав. Подібну ситуацію спостерігаємо хіба що в зонах військових конфліктів та країнах, у яких національне законодавство дозволяє власникам землі розпродувати археологічні знахідки з належної їм території (Італія, Греція, Туреччина), на відміну від національних законодавств Франції, Німеччини, Великобританії, де археологічна спадщина є власністю держав.

Фахівці зазначають, що ще початку 90-х рр. минулого століття в Україні, як і в інших колишніх республіках СРСР, небаченого доти розмаху набрали грабїжницькі розкопки археологічних пам'яток.

Скіфські кургани, руїни античних міст, давньоруські городища, Чорні провалля, місиво культурних шарів, недбало розкидані «нецікаві» кістки та камінці, які допомогли б науковцям вписати ще не одну сторінку в історію України.

Водночас почали формуватися перші приватні колекції старожитностей. Найбільші з них, якщо вірити запевнянням їхніх власників, були зібрані надивовижу швидко – за 7-10 років. Такі темпи є унікальними у світовій практиці.

Археологічні предмети стали товаром, оскільки вони відносно доступні, а їхня вартість, навіть якщо вони виготовлені не з дорогоцінних металів, велика. В умовах нових економічних реалій в Україні це усвідомили деякі представники бізнесу (переважно великого). Бо ж зрозуміли, що збирання старожитностей забезпечує надійне й вигідне вкладення капіталів, а також допомагає мати шляхетний вигляд в очах суспільства. І постали вони перед нами як безкорисливі герої-меценати, готові накласти своїми поважними головами в ім'я відродження історичної пам'яті, повернення до справжніх джерел, підступно прихованих від суспільства представниками офіційної або, як вони іноді кажуть, «заангажованої», науки. Маємо й свою специфіку: якщо на Заході та в США діяльність колекціонерів бодай подеколи супроводжується гучними скандалами та викриттями, то в нас переважають розчулення й захоплення. Адже колекціонери голосно заявили про себе організацією публічних виставок, переводячи діяльність у площину благодійності. І лише одна обставина заважає жити спокійно – вони мають пояснити, з яких джерел одержують старожитності.

Хоча наші колекціонери твердять, що їхні експонати – не археологічні предмети, а звичайний антикваріат. Та і у приватній колекції археологічні предмети ними ж і залишаються, утративши, на жаль, свою наукову цінність через нез'ясовані або приховані обставини появи. Навмисна підміна понять свідчить про те, що колекціонери усвідомлюють хибність своєї позиції, хоча зі зрозумілих мотивів ніколи цього не визнають.

Як же виправити цю проблемну ситуацію сучасного суспільства? На думку фахівців, по-перше, слід легалізувати вже наявні колекції й передбачити відповідальність власників за їхнє збереження. І визначити термін, протягом якого колекції мають пройти державну реєстрацію. Встановити ті предмети, про які можна довести, що вони були вкрадені з музеїв або сховищ, і повернути їх назад без правових наслідків для колекціонерів. Для знахідок, які з'являться пізніше визначеного терміну, слід розробити процедуру державної експертизи, яка б доводила законність або незаконність походження предметів й оплачувати таку експертизу має власник знахідки. Іншого шляху немає – археологічний предмет не може бути отриманий ніяк інакше, окрім розкопок, особливо предмет коштовний. Вірогідність випадкових знахідок надзвичайно мала, а більшість розмов про випадкові знахідки – фантастика. Чомусь «випадково» знаходять їх одне й те ж саме коло осіб. І з такою частотою «випадків» вже давно б не залишилося жодної пам'ятки, а населення України вже багато століть замість хліборобства збирало б на полях золоті прикраси.

Крім того, обов'язково треба під час такої реєстрації проводити грошову оцінку знахідки. Тільки якщо власник буде змушений декларувати свою колекцію і сплачувати податки від її вартості, ми матимемо гарантію, що предмети зберезуться в належному стані, а їхнє переміщення від одного колекціонера до іншого не буде безконтрольним.

По-друге, слід навести лад у використанні й роздержавленні земель. Якщо користувач або власник ділянки знатиме, що виконання вимог

законодавства та органу охорони культурної спадщини гарантує йому певні податкові пільги, він буде зацікавлений і в тому, щоб пам'ятки не розкопувалися, і в тому, щоб вони не розорювалися. А якщо він не виконає цих вимог, то буде оштрафований або ділянку вилучать.

Тут слід зазначити, що існування приватних колекцій невідомого походження, не є єдиною причиною проблем з охорони пам'яток археології. Виявляється, крім «чорних», є ще й «сірі» археологи. Якщо перші риють там, де це категорично заборонено, то «сірі» копають у місцях, де це не забороняється законом. «Білі» ж археологи, тобто ті, хто офіційно проводить наукові пошуки, перш ніж розпочати розкопки мають отримати відповідний дозвіл. А процес цей може тривати 1-2 роки. Тому доки вони оформлюють документи, про місце майбутньої експедиції дізнаються всі. За всю історію незалежної України жодного більш-менш вартісного золотого виробу, з тих, що були знайдені у землі, так і не потрапило до музею. Доки на місце розкопок вирушать фахівці знайдуться інші люди, які видобудуть із землі все, що можливо. А золота знаходять дуже багато, на Інтернет-форумах є безліч пропозицій щодо продажу. В результаті раритети знаходять своє місце у приватних колекціях.

Проблема полягає ще й в особливостях роботи «чорних» археологів. У своїх діях вони використовують металошукач, часто залучають до розкопок бульдозер, а то й просто підривають старовинний курган тротилом. «Білі» археологи ніколи не користуються металошукачем, бо це заборонено законом. А так званім «сірим» археологом відомо, що коли детектор знаходить метал, то працювати треба дуже обережно, тому що поряд може знаходитися дорогоцінна кераміка. Так, неушкоджена чаша часів Київської Русі або Трипілья оцінюється у 50 тис. доларів. Та нелегальні копачі, які придбали металошукач за 300 доларів, як правило, розбивають усе, що «не золото», знищуючи більш цінні експонати.

Також на давнину агресивно наступає цивілізація: під маркою господарської діяльності не припиняється розорювання курганів, висадка лісів на історичних, недосліджених територіях, видобування піску. Безконтрольна господарська діяльність загрожує знищити як існуючі археологічні пам'ятки, так і не дати змоги вивчати нові.

Багато прикладів як археологічного, так і господарського, а, загалом, варварського знищення культурних цінностей можна відшукати на сторінках вітчизняної преси. Так, унікальне поселення Баліклея у Миколаївській області гине від рук шукачів скарбів. У 2009 році у некрополі невідомі особи розкопали кілька могил. У цитаделі, якій майже 2 тисячі років, на кожному кроці свіжі ями: тут працювали з металошукачем. На великих ділянках грабіжники застосовували бульдозери. Інспекція з охорони пам'яток історії просить міліцію та місцеву владу захистити унікальне поселення. Однак сільські чиновники скаржаться, що доглядати за об'єктом, розташованим за кілька кілометрів від «цивілізації», нелегко. До того ж, керівникам нині не до історії. Держава не фінансує розкопок, а меценатів наукова археологія не цікавить. Старовинне поселення у степах Миколаївської області – одне з не

багатьох в Україні, що належить до черняхівської культури. Воно й досі практично не досліджене. Легальні розкопки тут проводилися лише двічі – 50 і 30 років тому.

В Очаківському районі Миколаївської області, на Аджигільській косі, знищено могильник IV-V століть до нашої ери. Постаралися тут не грабіжники, а робітники, які перед висаджуванням соснового лісу розорали заповідну територію. В цих краях колись розташовувалося місто-держава Ольвія – унікальна пам'ятка Північного Причорномор'я, в межах якої було багато поселень і могильників.

До речі, територія колишньої Ольвії видається дуже привабливою для «чорних» археологів. Стародавні греки, які жили у цьому місті-державі, при захороненні клали своїм небіжчикам на очі дві монетки. Сучасні варвари заради таких знахідок розривають могили, викидаючи черепи.

У пресі зазначають, що загроза археологічним пам'яткам Миколаївщини більш ніж реальна: і тим, які ще не виявлені, і вже відомим, які можуть просто зникнути. Щоб запобігти лиху, потрібні термінові дії з боку влади і правоохоронних структур.

Археологічна спадщина України є невід'ємною складовою археологічної спадщини Європи і людства в цілому. Тому Україна зацікавлена у міжнародному обміні інформацією про археологічні дослідження, та у сприянні міжнародним контактам археологів. Саме тому, наша держава дбає про налагодження і розвиток співробітництва з іноземними державами та міжнародними організаціями для запобігання незаконним археологічним розкопкам, незаконному ввезенню, вивезенню і передачі права власності на рухомі предмети, що походять з об'єктів археологічної спадщини.

Держава створює необхідні правові та економічні умови для здійснення у сфері охорони археологічної спадщини вільних та рівноправних відносин з іноземними науковими установами та організаціями, іноземними та міжнародними науковими товариствами і об'єднаннями, якщо ці відносини не суперечать законодавству України.

Інший шлях до покращення фінансових умов археологічної, а загалом, і пам'яткоохоронної діяльності – розвиток археологічного туризму.

Водночас, підсумовуючи матеріал, представлений у даному огляді, слід зазначити, що, лише завдяки об'єднанню зусиль законодавців, службовців, правоохоронців, науковців, колекціонерів, меценатів і всіх-всіх, кому небайдужа доля України, її історія, рівень цивілізованості, можна розв'язати надзвичайно важливі проблеми, пов'язані з дослідженням та охороною культурно-археологічної спадщини нашої держави.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Які ще пам'ятки, на вашу думку можна внести у список ЮНЕСКО?

2. Археологічна спадщина України – чи проблема це для українського суспільства?

Список рекомендованої літератури:

1. Про охорону археологічної спадщини. – Закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15. – С. 20–30.
2. Про охорону культурної спадщини. – Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III // Офіц. вісник України. – 2000. – № 27. – С. 32–40.